

JAARVERSLAG 2018

**NATUUR
& MILIEU**

INHOUD

1. Introductie

Vooruitblik 2019	4
------------------------	---

2. Onze aanpak

2.1 Missie & Visie	6
2.2 Strategie	6
2.3 Doelgroep	6
Samenwerking met mensen	6
Samenwerking met bedrijven	6
Samenwerking met overheden	7
2.4 Onafhankelijk	7
2.5 Eigen duurzaamheid N&M	7
2.6 Samenwerking andere NGO's	8
2.7 Richtlijnen en gedragscodes	8
2.8 Beleggingen	9

3. Thema's

3.1 Energie	10
3.2 Mobiliteit	13
3.3 Voedsel	15
3.4 Grondstoffen	18

4. Feiten & Cijfers

4.1 Bereik & Achterban	21
4.2 Support	22
Donateurs	22
Nationale Postcode Loterij	23
Publieksservice	23
4.3 Organisatie	24
Organogram	24
Bestuur en directie	25
Raad van Toezicht	25
Personeel en bedrijfsvoering	29

5. Financiën	32
--------------------	----

Bijlagen

A Verantwoordingsverklaring Raad van Toezicht	34
B Jaarrekening 2018	39
C Controleverklaring accountant	59

Natuur & Milieu bedankt haar donateurs,
partners en de Nationale PostcodeLoterij
voor hun steun in 2018!

1. INTRODUCTIE

Natuur & Milieu heeft een uniek jaar achter de rug, waarin veel is bereikt. Onze inspanningen voor het Klimaatakkoord zijn het meest in het oog springend geweest. We hebben aan de diverse 'klimaattafels' hard gewerkt om tot een ambitieus en eerlijk akkoord te komen. Op 20 december 2018 concludeerden we, samen met andere milieuorganisaties, dat het Ontwerp Klimaatakkoord nog niet goed genoeg was. Ondanks dat we tot het uiterste geduwd, getrokken en onderhandeld hadden. En ondanks dat onze inbreng het akkoord op vele fronten ook ambitieuzer heeft gemaakt. We waren dan ook heel blij toen in maart 2019 bleek dat het kabinet toch aan onze belangrijkste kritiekpunten tegemoet lijkt te gaan komen, zoals een CO₂-heffing voor de industrie. In 2019 blijven we ons inzetten voor een goed akkoord. Zodat we de omslag naar een duurzame toekomst kunnen maken.

In 2018 hebben we nog meer belangrijke stappen gezet op het terrein van klimaat en biodiversiteit, de twee pijlers in onze nieuwe Meerjarenvisie.

Een stabiel klimaat en biodiversiteit zijn beide belangrijke randvoorwaarden voor een duurzame samenleving. Bij oplossingen die goed zijn voor het klimaat - zoals windparken of kringlooplandbouw - zullen we als randvoorwaarde stellen dat biodiversiteit wordt beschermd en daar waar mogelijk bevorderd.

Natuur & Milieu werkt op de thema's waar de grootste impact te halen is. Daarom richten we ons op de terreinen met de grootste klimaatvoetafdruk: energie, mobiliteit, voedsel en grondstoffen. Per thema bepalen we wat er moet gebeuren om onze doelen te bereiken, en welke interventies daar het best bij passen. Om meer focus in ons werk aan te brengen hebben we binnen deze thema's een aantal 'sleutelprojecten' benoemd: projecten waar we extra op inzetten, die veel impact kunnen hebben en die goed weergeven waar Natuur & Milieu aan werkt.

Naast het Klimaatakkoord hebben we dit jaar gewerkt aan deze sleutelprojecten:

- Onze luchtvaartcampagne voor een eerlijke prijs voor vliegen heeft mensen ervan bewust gemaakt dat het niet meer dan normaal is dat er voor luchtvaarttickets en kerosine belasting wordt betaald: ruim 25.000 mensen tekenden onze oproep om aan vliegen een eerlijk prijskaartje te hangen. De luchtvaart is dit jaar onderdeel geworden van de klimaatdiscussie. Natuur & Milieu zat aan de klimaattafel Luchtvaart en heeft daar gehamerd op het noodzakelijke aanvullende beleid zodat ook de sector de klimaatdans niet meer ontspringt.
- Natuur & Milieu heeft zich met acties op ons platform Slimwoner ingezet om mensen te bewegen hun huis te isoleren. Zo werden onze 'warme huizen dagen' door 117.000 consumenten gevonden, en 4.000 daarvan vroegen een offerte aan voor energiebesparende maatregelen in huis.
- Met de campagne 'grillen met groente' en de studie naar de eerlijke prijs van vlees hebben we veel aandacht gekregen voor het eten van minder vlees zodat ook de veestapel kleiner kan worden en de milieudruk hiervan daalt.
- Om de bij te beschermen heeft Natuur & Milieu met Nederland Zoemt 50 gemeenten bijvriendelijk gemaakt en hebben meer dan 4.000 mensen meer dan 45.000 bijen geteld. Dit dankzij de steun van de Nationale Postcode Loterij.
- We hebben binnen het project De Rijke Noordzee de eerste oesterkooien en rifballen geplaatst in een windpark op zee. Door de toekenning van het Droomfonds van de Nationale Postcode Loterij, kunnen we dit project in 2019 en de jaren erna op grotere schaal verder uitbouwen.

Ook achter de schermen hebben we met beleidsambtenaren en Kamerleden stappen gezet naar een beter en meer duurzaam beleid. Resultaat van de lobby is bijvoorbeeld dat er nu onderhandeld wordt over een Noordzeeakkoord. Hierin staat voor ons centraal dat windenergie grootschalig wordt uitgerold op de Noordzee in combinatie met aandacht voor natuurontwikkeling binnen de windparken waardoor de natuur op de Noordzee beter beschermd wordt.

Vanuit de interne organisatie van Natuur & Milieu zijn een aantal goede stappen gezet: onze administratieve systemen zijn verder geprofessionaliseerd, het 'functiehuis' is opnieuw beschreven en de nieuwe arbeidsvoorwaarden zijn in de steigers gezet en begin 2019 vastgesteld.

De in de jaren 2016 en 2017 doorgevoerde vernieuwing van Natuur & Milieu (o.a. reorganisatie, directiewisseling, nieuwe huisvesting en strakkere sturing op de projectfinanciën) heeft zich niet alleen vertaald in een versterkte positie in het maatschappelijke en politieke krachtenveld, maar nadrukkelijk ook in een gezondere financiële huishouding. Dat zien we nu duidelijk terug in de cijfers. We sluiten 2018 af met een mooi positief resultaat van € 654.476 bij een som van de baten van € 5.692.015. Deze cijfers konden we realiseren dankzij de steun van de Nationale Postcode Loterij, onze vele andere partners (zoals fondsen, bedrijven, overheden) en onze donateurs.

Het resultaat is voor een belangrijk deel te danken aan een substantiële gift en een groot bedrag uit een nalatenschap. Omdat Natuur & Milieu altijd voorzichtig is bij het begroten van deze inkomensposten, kan de besteding van deze ontvangen middelen voor onze doelen veelal pas gerealiseerd worden in de jaren die volgen op het jaar van ontvangst. Dit heeft wel tot gevolg dat het percentage van de totaal aan de doelstellingen bestede middelen ten opzichte van de totale inkomsten van de organisatie onbedoeld lager is dan begroot en lager dan vorige jaren. Dit wordt de komende jaren echter weer gecompenseerd door deze middelen dan in te zetten voor onze doelstellingen.

Natuur & Milieu heeft hard aan verandering gewerkt op de thema's energie, voedsel, mobiliteit en grondstoffen door middel van onderzoek, debat en lobby, en door initiatieven die mensen helpen bij het nemen van concrete duurzame stappen. Dat zetten we voort in 2019.

VOORUITBLIK 2019

Voor 2019 heeft Natuur & Milieu weer een breed pakket aan activiteiten voorzien, waarin we met partners werken aan doorbraken in verduurzaming op onze thema's, namelijk energie, mobiliteit, voedsel en grondstoffen. In februari kregen we het prachtige bericht dat onze Droomfondsaanvraag bij de Nationale Postcode Loterij voor het project De Rijke Noordzee gehonoreerd is. Een feestelijke dag omdat we daarmee, samen met Stichting De Noordzee, de eerder gestarte pilot nu kunnen opschalen en verbreden in een 5-jarig programma.

Naast De Rijke Noordzee zijn er nog vijf spraakmakende en representatieve sleutelprojecten bepaald. Dit zijn Luchtvaart, Klimaatakkoord, Biodiversiteit en Water, Gasloos wonen en Nederland Zoemt.

In onze nieuwe Meerjarenvisie staan 'Impact en Focus' centraal. Daar gaan we in 2019 verder handen en voeten aan geven. Door scherper te sturen vanuit een verandertheorie, met samenhangende pakketten van projecten, willen we nog effectiever worden in het realiseren van duurzame veranderingen.

Intern zetten we met het leiderschapsprogramma in op het versterken van het team van seniors en op het ontwikkelen van een werkomgeving waarin mensen met plezier kunnen presteren, hun talenten kunnen ontwikkelen en een goede balans vinden tussen werk en privé. Ook bouwen we verder aan een goede flexibele schil om pieken op te vangen, en aan het verbreden en verstevigen van onze externe relaties en onze financiële basis.

De begroting en het jaarplan voor 2019 laten zien dat onze financiële huishouding goed op orde is. De reservepositie is verstevigd en Natuur & Milieu heeft met de Meerjarenvisie en meerjarenbegroting heldere lijnen voor de toekomst uitgezet. Met het positieve resultaat over 2018 kunnen we in 2019 nog meer impact realiseren door de inzet van meer middelen.

Ook in 2019 blijven wij ons met veel enthousiasme inzetten voor een duurzame toekomst.

Graag bedank ik alle medewerkers van Natuur & Milieu voor hun passie en doorzettingsvermogen, en onze partners, donateurs en financiers waaronder de Nationale Postcode Loterij voor hun gedrevenheid en steun!

Marjolein Demmers Directeur
Natuur & Milieu

2. ONZE AANPAK

Natuur & Milieu wil een duurzame toekomst voor iedereen. Zodat we kunnen reizen en energie gebruiken, maar dan wel schoon en duurzaam. Zodat we lekker en gezond eten zonder de aarde uit te putten. En zodat we spullen hergebruiken in plaats van opgebruiken.

We wonen met steeds meer mensen op deze ene aarde. Door de bevolkingsgroei en stijgende welvaart reizen we meer, eten we meer en gebruiken we steeds meer energie. Maar ondertussen putten we de aarde uit en maken haar onleefbaar voor onszelf en de generaties na ons.

Het gebruik van fossiele brandstoffen, intensieve landbouw en het opgebruiken van grondstoffen zorgt voor verandering van klimaat, natuur en milieu en ook voor vervuiling, sociale- en gezondheidsproblemen.

2.1. MISSIE & VISIE

Het moet dus anders en Natuur & Milieu gelooft dat het kan: een duurzame toekomst voor iedereen. Natuur & Milieu werkt aan duurzame oplossingen op het gebied van voedsel, grondstoffen, mobiliteit en energie. Omdat deze thema's de grootste impact hebben op het bereiken van onze doelen: Nederland klimaatneutraal in 2050 en herstel van de biodiversiteit.

2.2. STRATEGIE

Om onze doelen te halen, zal er veel moeten veranderen in de maatschappij. Het aandeel duurzame producten en diensten stijgt, terwijl het aandeel niet-duurzame producten en diensten daalt. Natuur & Milieu wil deze bewegingen versnellen, door te werken met een verandertheorie. We maken de omslag naar een duurzame toekomst door bedrijven te stimuleren om duurzame producten en diensten te leveren, we helpen mensen om duurzame keuzes te maken en pleiten voor beleid dat systeeminterventies mogelijk maakt. Tegelijkertijd werken we eraan om vervuilende activiteiten af te remmen en om te buigen. We wijzen nooit alleen maar op het probleem, maar zijn oplossingsgericht. Zo wordt de markt steeds duurzamer, en werken we toe naar een klimaatneutrale samenleving, die geen schade toebrengt aan de natuur. Altijd met oog voor de sociale context want verandering is mensenwerk.

2.3. DOELGROEP

We werken altijd samen met mensen, bedrijven en overheden, zodat de veranderingen sneller gaan en iedereen zijn bijdrage levert.

Samenwerking met mensen

Door het bieden van een positief handelingsperspectief aan mensen, helpen we ze met het maken van duurzame keuzes, en stimuleren zo de vraag naar duurzame producten. We informeren hen over ontwikkelingen in de markt zoals energiebesparing, minder vlees eten en anders reizen.

Samenwerking met bedrijven

Met bedrijven bedenken we duurzame oplossingen die aantrekkelijk zijn voor mensen. Samen met koplopers in het bedrijfsleven stimuleren we een duurzaam aanbod van producten en diensten, en vergroten we de vraag daarnaar.

We selecteren bedrijven die goed aansluiten bij onze doelen. Meestal zijn dit koplopers op het gebied van duurzaamheid, zoals Greenchoice, die net als wij meer energiebesparing, windmolens en zonnestroom willen. Het kunnen ook mainstreambedrijven zijn zoals Lidl, die de bijtelling onder de aandacht van haar klanten heeft gebracht. Met banken werken we samen aan energiebesparing (Volksbank) en biodiversiteit (ASN Bank). Bij onze samenwerkingen staan onze duurzame doelstellingen altijd voorop. Onze partnerships zijn op basis van gelijkwaardigheid en het gemeenschappelijk doel, bijvoorbeeld minder vlees eten of schonere brandstoffen voor auto's. Daarbij houden we altijd de concrete resultaten en milieu-impact in het oog.

Road to zero

Met Road to Zero wil Natuur & Milieu samen met koplopers in de zakelijke markt de transitie naar elektrisch rijden versnellen. De markt heeft nu opschaling nodig om de transitie naar 'zero-emissie-mobiliteit' door te zetten. Onze missie is een wagenpark dat in 2030 volledig elektrisch is, inclusief alle bestelbussen. Dit willen wij bereiken door met bedrijven en partners te werken aan kennisdeling en experimenten.

Samenwerking met overheden

Zonder actieve overheden is een klimaatneutrale samenleving en herstel van biodiversiteit onhaalbaar. Met goed beleid en wet- en regelgeving worden duurzame oplossingen aantrekkelijk voor iedereen, en worden vervuilende activiteiten aangepakt. Daarom oefenden we druk uit op de overheden en politiek om duurzame maatregelen vast te leggen en vervuiling te verbieden of beprijken. Door onze projecten met mensen en bedrijven kunnen we concreet laten zien wat er mogelijk is, en wat er nodig is van overheden. Dat versterkt onze positie.

2.4. ONAFHANKELIJK

Onze onafhankelijkheid is onze grootste kracht en die willen we niet op het spel zetten. De bedrijven en overheden waarmee we samenwerken willen bijdragen aan onze doelen. Ze helpen ons om het klimaatprobleem aan te pakken en om de biodiversiteit te beschermen. Zij streven samen met ons naar een duurzame toekomst voor iedereen. We spreken geen exclusiviteit af voor langere tijd, zodat we in vrijheid kunnen inspelen op nieuwe ontwikkelingen. En we blijven samen scherp op nieuwe mogelijkheden, want de beste oplossingen over een paar jaar zijn wellicht andere dan die van vandaag. De basis voor onze onafhankelijkheid is de jaarlijkse bijdrage van de Nationale Postcode Loterij van € 1,8 miljoen. Daarnaast zijn de steun en bijdragen van onze donateurs onontbeerlijk.

Deze financiële steun biedt vaak de mogelijkheid om een project stevig neer te zetten en maakt daarnaast juist die werkzaamheden mogelijk die hard nodig, maar lastig financieel zijn.

2.5. EIGEN DUURZAAMHEID N&M

Sinds 2017 zit Natuur & Milieu in een duurzamer en energiezuiniger pand dan voorheen. Het kantoorpand is onderdeel van het complex 'De Nieuwe Vaart', dat duurzaam is gerenoveerd: zo liggen er ruim tweehonderd zonnepanelen op de daken en is het pand zo aangepast dat het energielabel label B heeft. Onze inrichting is zo duurzaam en circulair mogelijk met energiezuinige apparatuur en verlichting, en we schenken fairtrade,

biologische koffie en thee. Om onze milieu footprint verder omlaag te brengen zijn de lunches of hapjes bij vergaderingen en bijeenkomsten vegetarisch of veganistisch. En ons eigen afval scheiden we in vijf stromen.

De hoofdmoot van de CO₂-uitstoot van Natuur & Milieu wordt veroorzaakt door verwarming en elektriciteitsverbruik in ons kantoor. Aangezien Natuur & Milieu van de beheerder nog geen zicht heeft gekregen op het verbruik in 2018, hebben we ervoor gekozen om dezelfde hoogte van de CO₂-uitstoot uit ons oude pand aan te houden en dit te compenseren.

Het kantoor is op loopafstand van twee stations, zodat we voor gasten goed bereikbaar zijn met het ov of de fiets. Alle medewerkers van Natuur & Milieu reizen zowel voor hun woon-werkverkeer als voor zakelijke reizen zo veel mogelijk per fiets en met openbaar vervoer. Daarnaast staat onze eigen 100 procent elektrische e-Golf voor de deur! Die delen we met andere organisaties en geïnteresseerden, net als onze Testrijders. In 2018 hebben we nog geen 10.000 (9867 km) zakelijke kilometers in de e-Golf gereden. Op groene stroom natuurlijk.

Voor zover we onze totale uitstoot niet terug hebben kunnen dringen, compenseert Natuur & Milieu haar resterende emissie op diverse manieren, zoals via de Fairtrade Carbon Credits van FairClimateFund.

2.6. SAMENWERKING ANDERE NGO'S

Door slim samen te werken en af te stemmen met andere natuur- en milieuorganisaties streeft Natuur & Milieu naar focus, impact en toegevoegde waarde. Dat doen we onder andere in de Groene11. De Groene11 is een samenwerkingsverband van dertien Nederlandse natuur- en milieuorganisaties. Met als doel: een nog effectievere groene lobby richting Nederlandse politiek en overheid. De Groene11-medewerkers zijn een vast aanspreekpunt voor de politiek in Den Haag. Daarnaast informeren zij de aangesloten natuur- en milieuorganisaties over ontwikkelingen in de Tweede Kamer en adviseren zij bij beleidsbeïnvloeding. De Groene11-medewerkers werken vanuit een klein bureau in Den Haag en zijn in dienst van Natuur & Milieu. Bij beleidsbeïnvloeding is vaak niet precies aan te geven wat het effect en de impact zijn van de specifieke inzet. Maar uit tal van gesprekken en evaluaties blijkt dat het samen optrekken van de natuur- en milieuorganisaties in de Groene11 een duidelijke meerwaarde heeft. Onze gezamenlijke stem in Den Haag is er de afgelopen jaren krachtiger en effectiever door geworden.

Daar waar onze inspanningen een internationale aanpak vergen werken we samen met onze buitenlandse zusterorganisaties en met onze contacten in het Brusselse circuit. Voorbeelden zijn de Internationale Unie voor Natuurbescherming (IUCN) en diverse Europese koepels van milieuorganisaties, zoals Transport & Environment (T&E) en European Environmental Bureau (EEB).

2.7. RICHTLIJNEN EN GEDRAGSCODES

Met meer dan 130 andere maatschappelijke organisaties werken we samen in Goede Doelen Nederland, de branchevereniging van goede doelen. Deze vereniging biedt ons een platform om de maatschappelijke waarde van goede doelen te versterken, en biedt handvatten bij het versterken van de transparantie van onze bedrijfsvoering. Voor de leden van Goede Doelen Nederland gelden de volgende codes, regels en richtlijnen, die Natuur & Milieu dus ook onderschrijft:

- SBF-code voor Goed Bestuur (vervangt code Wijffels);
- Richtlijn 650 en Richtlijn C2 (onderdeel van richtlijnen voor de jaarverslaggeving van de Raad voor de

Jaarverslaggeving) en aanbeveling Toepassing Richtlijn 650 'kostentoerekening beheer en administratie';

- Erkenningsregeling Goede Doelen;
- Regeling beloning directeuren van goede doelen;
- Richtlijn financieel beheer goede doelen;
- Handreiking verwerking en waardering van nalatenschappen belast met (vrucht)gebruik.

2.8. BELEGGINGEN

In 2010 heeft Natuur & Milieu besloten niet langer beleggingen aan te houden in de vorm van aandelen of obligaties. Daarop is in 2012 een uitzondering gemaakt. In dat jaar is in vervolg op afspraken met het voormalig bestuur van de coöperatie Zeekracht een investering gedaan in participaties Meewind. Dit is een beleggingsfonds dat investeert in duurzame energie. De waardedaling van de beleggingen in 2018 was € 12.776.

3. THEMA'S

Natuur & Milieu werkt daar waar de grootste impact te halen is. Daarom richten we ons op de terreinen met de grootste klimaatvoetafdruk: energie, mobiliteit, voedsel en grondstoffen. Ook voor de bescherming van biodiversiteit zijn deze thema's relevant.

3.1. ENERGIE

In 2018 maakten we ons hard voor een ambitieus Klimaatakkoord, en zetten we in op wind op zee, het terugschroeven van het gasverbruik in Nederland en het uitfaseren van kolen.

Om ons heen - Maatschappelijke ontwikkelingen

De uitdagingen op het gebied van energie hangen direct samen met de opwarming van de aarde door de mondiale uitstoot van CO₂. De Nederlandse uitstoot van CO₂ is momenteel 195 Mton per jaar en moet naar minimaal nul of zelfs negatief worden, willen we de Parijsdoelstellingen halen. De huidige Nederlandse energievoorziening speelt een grote rol in deze uitstoot, want deze is momenteel nog vrijwel geheel fossiel (93%).

2018 stond op energiegebied onder andere in het teken van het Klimaatakkoord, wind op zee en het terugschroeven van het gasverbruik in Nederland. Het onderhandelen over een Klimaatakkoord was een zeer belangrijk proces. Hoewel Natuur & Milieu samen met de andere groene organisaties de inhoud die er eind 2018 lag niet ambitieus genoeg vond, heeft het Klimaatakkoord meer momentum voor duurzaamheid in de samenleving gecreëerd.

Verder heeft de warmtepomp aan bekendheid gewonnen in Nederland, een goede stap om van het gas af te gaan. Gemeenten zijn zich daarnaast meer bewust geworden van hun rol in het aardgasvrij maken van woningen. Ook is er een wet in voorbereiding gericht op het verbod van kolen in elektriciteitscentrales. Hierin staat een datum voor de sluiting van de overgebleven vijf kolencentrales. Hiermee zijn we een stap dichterbij de uitfasering van fossiele energie.

In ons project Rijke Noordzee (zie pagina 11) werken NGO's, bedrijfsleven en wetenschappers samen om windparken en natuurherstel in de Noordzee te realiseren.

Voor de Noordzee is ook de eerste subsidievrije aanbesteding voor wind op zee gedaan. Windenergie wordt steeds goedkoper, waardoor onze energievoorziening sneller kan verduurzamen.

Onze visie

Nederland heeft zich gecommitteerd aan de klimaatafspraken van Parijs: een opwarming van maximaal 2 graden Celsius met een streven naar maximaal 1,5 graad Celsius stijging in 2050.

Een duurzame energievoorziening in 2050 is daarvoor essentieel. Om de CO₂-reductie die daarvoor nodig is te behalen, moet de verandering langs twee lijnen lopen: verregaande energiebesparing, en vergroening van de energievraag en -voorziening. Daarmee willen we de komende drie jaar minimaal 30 procent CO₂-reductie hebben bereikt ten opzichte van 1990. Om te besparen en vergroenen is een trendbreuk nodig in onze energievoorziening en de vraag.

De komende jaren duwen we fossiele technieken en structuren uit de markt, en stimuleren we duurzame bronnen, koplopers en beleid dat de marktvoorwaarden hiervoor schept. Bij zowel besparen als vergroenen promoten we oplossingen waarbij de natuur en onze gezondheid zo min mogelijk nadelige effecten ondervinden, en zoveel mogelijk voordeel hebben, direct of indirect.

Om de energietransitie te versnellen werken wij aan het sluiten van een Klimaatakkoord, meer gasloze wijken, het duurzaam verwarmen van woningen, het reduceren en verduurzamen van de energievraag van de industrie, en het uitfasen van fossiele energie en de groei van windenergie op zee.

Klimaatakkoord

Wat houdt het project in?

Nederland heeft het Parijse Klimaatakkoord ondertekend en daarmee toegezegd de CO₂-uitstoot in 2050 te beperken tot nul. Het kabinet wil het nationale klimaat- en energiebeleid vastleggen in een [Klimaatakkoord](#).

Hoe verliep het project?

In 2018 heeft Natuur & Milieu samen met veel andere partijen intensief onderhandeld over de inhoud van het Klimaatakkoord. Dit gebeurde aan vijf onderhandelingstafels, gericht op Industrie, Mobiliteit, Elektriciteit, Gebouwde omgeving en Landbouw en Landgebruik. Natuur & Milieu onderhandelde mee aan de hoofdtafels van Industrie, Mobiliteit en Landbouw en Landgebruik. Ook zaten we aan vele subtafels.

Wat was het resultaat?

Wij hebben ons het afgelopen jaar keihard ingezet voor een ambitieus akkoord. Met dit akkoord moet een structurele omslag worden gemaakt, met doorbraken die zorgen dat de doelen van het kabinet en van Parijs worden gehaald. Speerpunten waren onder andere het versneld invoeren en betaalbaar maken van elektrisch rijden, het verduurzamen van de Nederlandse landbouw en een verantwoorde inzet van biomassa. Het is voor ons belangrijk dat de vervuiler betaalt en dat er voor duurzame oplossingen gekozen wordt. Veel van onze inbreng is aan de tafels overgenomen. Zo is bijvoorbeeld besloten om eerst een Duurzaamheidskader te maken voor de inzet van biomassa. Dit is van groot belang voor de bescherming van het klimaat en de biodiversiteit. Desondanks bleek in december dat de conceptteksten lang niet voldoende waren. Een structurele omslag naar schone, zuinige technieken blijft uit. En ook het stevig bepalen van uitstoot is nog niet goed vastgelegd. Daarom heeft Natuur & Milieu samen met drie andere milieuorganisaties, de Jonge Klimaatbeweging, MVO Nederland en FNV aangegeven het Ontwerp Klimaatakkoord in deze vorm niet te kunnen steunen. In 2019 zetten we ons in om toch tot een goed en eerlijk akkoord te komen.

De Rijke Noordzee

Wat houdt het project in?

De komende jaren verrijzen er veel windparken op de Noordzee om klimaatverandering tegen te gaan. Deze windparken bieden naast duurzame energieopwekking een enorme kans voor biodiversiteit. Omdat tussen windmolens niet over de bodem gevestigd mag worden, kunnen windparken uitgroeien tot kraamkamers van onderwaternatuur. De omstandigheden zijn perfect: op de funderingen van windmolens kunnen schelpdieren, wieren en koudwaterkoralen zich vestigen.

Hoe verliep het project?

In 2018 is Natuur & Milieu samen met Stichting De Noordzee een samenwerking aangegaan met ASN Bank, Eneco Luchterduinen en Van Oord gericht op de verrijking van de Noordzee.

Wat was het resultaat?

Onze Rijke Noordzee combineert twee belangrijke ontwikkelingen: duurzame energieopwekking tegen klimaatverandering en natuurversterking voor een gezonde Noordzee. Begin november zijn kooien met platte oesters en rifballen op circa 20 meter diepte geïnstalleerd met een installatieschip van Van Oord. Op de bodem van windpark Eneco Luchterduinen kunnen de uitgezette oesters de komende jaren groeien en zich vermenigvuldigen. Oesters filteren het water, bieden schuilplekken voor vissen en aanhechtingsplekken voor verschillende soorten schaal- en schelpdieren. Er is voedsel en bescherming voor vissen, die op hun beurt nog grotere dieren aantrekken, zodat op den duur een volwaardig rif ontstaat. Een cascade van leven, een oase van biodiversiteit. De komende jaren gaan we verder met de Rijke Noordzee, door het [droomfonds van de Nationale Postcode Loterij](#).

Nieuwe Warmte

Wat houdt het project in?

We moeten in Nederland van het aardgas af. Aardgas is een fossiele brandstof die zorgt voor de uitstoot van CO₂. Deze uitstoot zorgt voor verdere opwarming van de aarde: slecht voor ons klimaat en onze leefomgeving. Gelukkig zijn er alternatieven voor verwarming, koken en het verkrijgen van warm water uit de kraan en douche. Wat betekent het voor ons als consument om van aardgas af te stappen, en waar begin je? Met het project 'Nieuwe Warmte' helpen wij mensen de overstap te maken.

Hoe verliep het project?

Met onze publicaties en campagnes hebben we veel mensen bereikt. We merkten dat dit onderwerp erg leeft en dat er nog veel vragen en onduidelijkheden zijn rond koken op inductie. Dus we gaan ermee door in 2019.

Wat was het resultaat?

We zijn in 2018 groot in het nieuws gekomen met ons Gasmonitor-onderzoek over de uitrol van alternatieven voor het verwarmen op aardgas. Hieruit bleek dat in nieuwbouw nog steeds veel CV-ketels worden gebruikt. Ook hebben we ons samen met Stedin sterk gemaakt om de energietransitie te versnellen. Daarvoor hebben we een [online platform](#) opgezet met informatie rondom de omschakeling van aardgas naar Nieuwe Warmte. Ook hebben we een campagne gevoerd rondom [het nieuwe koken](#). We hebben hiermee mensen gemotiveerd om over te stappen op inductie. We hebben bezwaren en 'angsten' weg proberen te nemen door mensen aan het woord te laten die al voorgegaan zijn. Zij vertelden over hun ervaringen en lieten zien dat inductie koken eigenlijk heel gemakkelijk en comfortabel is. Daarnaast hebben we een overzichtelijk stappenplan gemaakt om de omschakeling naar koken op inductie te stimuleren.

Slimwoner

Wat houdt het project in?

Belangrijk onderdeel van het thema Energie is [Slimwoner](#), het platform voor energiebesparing en -opwekking voor consumenten. Ons doel is om alle woningen van Nederland klaar te maken voor 'gasloos'. Met de woningtest op het platform krijgen huiseigenaren in 5 minuten een advies welke energiebesparende maatregelen het meest geschikt zijn voor de woning. Via Slimwoner kunnen offertes worden aangevraagd voor isolatiemaatregelen en zonnepanelen bij door ons geselecteerde leveranciers. Met verschillende campagnes en acties met partners creëren we extra aandacht voor het platform.

Hoe verliep het project?

In 2018 hebben we een energiebespaaradvies toegevoegd aan het aanbod op Slimwoner, waarbij een energieadviseur langs komt voor een advies aan huis. Slimwoner en met name de woningtest werd daarnaast verder geïntegreerd in het adviesproces van adviseurs van onze partner Volksbank. Door het voeren van online-campagnes op het gebied van isolatie en zon en het introduceren en verspreiden van een online magazine hebben we een groot publiek weten aan te spreken.

Wat was het resultaat?

Dit jaar wisten ruim 117.000 mensen Slimwoner te vinden en werden er ruim 4.000 offertes voor energiebesparende maatregelen aangevraagd.

Ook in 2019 zullen er weer Slimwoner-acties plaatsvinden met energiebesparende maatregelen voor consumenten.

3.2. MOBILITEIT

In 2018 zetten we vol in op luchtvaart, om de impact op het klimaat inzichtelijk te maken. Daarnaast richten we ons op elektrisch rijden: voor bedrijven én particulieren. Ook besteedden we volop aandacht aan het emissievrij maken van de zakelijke markt met 'Road to zero'.

Om ons heen - Maatschappelijke ontwikkelingen

In 2018 hebben we de klimaatimpact van de luchtvaart geagendeerd. De beeldvorming is hierdoor gaan kantelen. Daarnaast hebben we een campagne gevoerd met de oproep aan het kabinet om te komen tot een eerlijke prijs voor vliegen.

Op het gebied van elektrisch rijden is vooruitgang geboekt. Zo werd in 2018 een recordaantal elektrische auto's verkocht. Ook hebben we aan de Mobiliteitstafel van het Ontwerp Klimaatakkoord onderhandeld over een mooi pakket voor de stimulering van elektrische auto's. Een onderdeel hiervan is de aanschafsubsidie op elektrische auto's voor consumenten.

Daarnaast hebben we aan deze Mobiliteitstafel ook onderhandeld om te komen tot zero-emissie stadslogistiek. In het Ontwerp Klimaatakkoord is dit goed verankerd, waardoor stadskernen emissievrij worden. De urgentie hiervoor werd duidelijk na de gemeenteraadsverkiezingen van afgelopen jaar. We analyseerden de nieuwe collegeakkoorden van de 32 meest dichtbevolkte gemeenten op het gebied van

emissie-maatregelen. Bijna de helft van de gemeenten scoorde een onvoldoende of matig.

Ook tekenden veel gemeenten en het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat een convenant waarin zij afspraken dat hun doelgroepenvervoer vanaf 2025 volledig zero emissie zal zijn. Doelgroepenvervoer is het vervoer van mensen die vanwege een lichamelijke of verstandelijke beperking tijdelijk of structureel niet zelfstandig kunnen reizen. Onze Benchmark Doelgroepenvervoer, die inmiddels al meerdere jaren door ons is uitgevoerd, is mede aanleiding geweest voor dit convenant.

Met [‘Road to Zero’](#) zetten 40 grote bedrijven in 2018 stappen om hun wagenpark te elektrificeren. Ook hebben 45 grote Nederlandse bedrijven, waaronder Philips, Unilever en KPN, met elkaar afgesproken om de uitstoot door hun zakelijke reizen in 2030 met de helft terug te brengen. Dit gebeurde in de coalitie [‘Anders Reizen’](#), waar Natuur & Milieu het initiatief toe heeft genomen. De bedrijven willen ervoor zorgen dat duurzaam reizen steeds gewoner en makkelijker wordt in Nederland.

Onze visie

Om klimaatverandering tegen te gaan, moet in 2050 de hele mobiliteitssector emissievrij zijn. Dat is een enorme opgave, maar het kan. Het vraagt de komende jaren om grote veranderingen op het gebied van fiets en OV, elektrisch rijden, minder gebruik van de auto, duurzaam vrachtvervoer en een omslag in de luchtvaart.

De veranderingen in het elektrisch vervoer gaan snel. De grote uitdaging is om zowel nieuwe als tweedehands elektrische auto’s voor een breder publiek betaalbaar en aantrekkelijk te maken.

Daarnaast gaan we anders en minder reizen. Onze inzet is dat we minder kilometers maken. En dat we in plaats van meer asfalt, gaan investeren in meer gebruik van de fiets, het openbaar vervoer, en het delen van voertuigen. Ook blijven we werken aan een lang gekoesterde droom: het invoeren van de kilometerheffing. Oftewel een omslag naar het betalen voor het gebruik in plaats van het bezit van een auto. Op het gebied van vliegen werken we aan eerlijke beprijzing, betere alternatieven en een daling van het klimaateffect van de luchtvaart, in plaats van het groeien daarvan.

Campagne Vlieg op met belastingvrij vliegen

Wat houdt het project in?

De luchtvaart is een van de meest vervuilende manieren van transport, maar deze sector blijft maar groeien. We hebben te maken met een flinke druk op het klimaat door de uitstoot van broeikasgassen, geluidsoverlast en luchtverontreiniging door ultrafijnstof. Om onze klimaatdoelen te halen en voor onze gezondheid, kunnen we de luchtvaart niet ongebreideld laten groeien. Vliegen is ‘oneerlijk goedkoop’ omdat op vliegtickets en kerosine geen belastingen worden geheven. Wij hebben de echte prijs van een vliegticket laten [doorrekenen](#).

Hoe verliep het project?

Een extern bureau heeft de eerlijke prijs voor vliegen berekend. Het was een complex proces, maar uiteindelijk is het een goede basis geworden. Als de luchtvaart net zo belast zou worden als alle andere sectoren zou de gemiddelde prijs van een vliegticket 35 procent hoger liggen. Daar komt nog eens een prijsstijging van 28 procent bij als ook de schade aan klimaat, luchtkwaliteit en gezondheid doorberekend zou worden. De echte prijs van een gemiddeld vliegticket zou dan 63 procent hoger moeten zijn dan nu het geval is. De oneerlijk lage prijs van vliegtickets zorgt ervoor dat we steeds meer gaan vliegen en dat

alternatieven als trein en bus niet kunnen concurreren. Elk huishouden, ongeacht of er gevlogen wordt, betaalt hierdoor jaarlijks honderden euro's meer aan belastingen dan nodig zou zijn als vliegtickets wel belast zouden worden.

Wat was het resultaat?

Belastingvrij vliegen is niet meer van deze tijd. Wij zijn niet de enigen die dat vinden; we haalden maar liefst [25.631 handtekeningen](#) op tegen belastingvrij vliegen en overhandigden die aan minister Van Nieuwenhuizen van Infrastructuur en Waterstaat. Daarnaast hebben we veel media-aandacht bereikt met onze publicaties en de publiekscampagne over de eerlijke prijs van vliegen. In 2019 zetten we vooral in op lobby rondom de luchtvaartnota.

Road to Zero

Wat houdt het project in?

Met [Road to Zero](#) wil Natuur & Milieu samen met koplopers in de zakelijke markt de transitie naar elektrisch rijden versnellen. Voor de koplopers is elektrisch rijden een onderdeel van de verduurzaming van hun mobiliteit, naast het stimuleren van het reizen met de fiets en het OV. De markt heeft nu opschaling nodig om de transitie naar emissievrije mobiliteit door te zetten. Onze missie is een zakelijk wagenpark dat in 2030 volledig elektrisch is, inclusief alle bestelbussen. De potentie is enorm: woon-werkverkeer en zakelijke mobiliteit veroorzaken samen bijna de helft van de uitstoot van personenauto's in Nederland.

Wat was het resultaat?

In drie bijeenkomsten en een afsluitend symposium hebben wij met bedrijven en partners gewerkt aan kennisdeling en het vormen van een netwerk van ambitieuze bedrijven. We begonnen met een groep van 40 bedrijven aan de bijeenkomsten van Road to Zero, en op ons symposium verwelkomden we 150 vooruitstrevende deelnemers.

Daarnaast hebben we met bedrijven die al flinke stappen gemaakt hebben, de [EV-Routekaart](#) geschreven. Overschakelen op een elektrisch wagenpark is vaak geen gemakkelijke opgave. Elke organisatie en ieder wagenpark heeft eigen kenmerken die bepalend zijn voor de invulling van het beleid en het behalen van de gestelde doelen. Met de praktische EV-Routekaart kunnen organisaties stap voor stap hun mobiliteitsbeleid bepalen en overschakelen op elektrisch rijden.

In 2019 willen we nog meer bedrijven verleiden om elektrisch te gaan rijden.

3.3. VOEDSEL

Voor een toekomstbestendig voedselsysteem zullen we anders moeten consumeren én produceren. We zetten in 2018 in op een landbouwsector met minder dieren, waarin mest weer als verbeteraar voor de bodem wordt gebruikt. En op een klimaat- en natuurvriendelijke landbouw en bodemgebruik. Ook werkten we verder met het Menu van Morgen met het promoten van een duurzaam consumptiepatroon voor de toekomst.

Om ons heen - Maatschappelijke ontwikkelingen

2018 stond in het teken van het Klimaatakkoord, de verandering van het meststoffenbeleid, het in gang zetten van de eiwittransitie en een pilot met Restaurants van Morgen.

In 2018 heeft Natuur & Milieu samen met veel andere partijen intensief onderhandeld over de inhoud van het Klimaatakkoord. Dit gebeurde onder andere aan de klimaattafel gericht op Landbouw en Landgebruik. We hebben aan tafel hard gevochten voor de verduurzaming van de landbouw. Zo wilden we een vooruitblik naar 2050 om ervoor te zorgen dat een nieuwe duurzame koers wordt ingezet. Dit wordt onderdeel van de scenariostudie die uitgevoerd moet worden.

Daarnaast hebben wij ons hard gemaakt voor het omhoog brengen van het waterpeil in veenweidegebied om inklinking tegen te gaan. Zo wordt er gekeken naar pilots voor het uit productie nemen en vernatten van veengrond.

Ook hebben we ingezet op klimaatvriendelijkere mest. Om te zorgen dat stallen hiervoor geschikt worden gemaakt, hebben we gepleit voor een soort "APK" (keuring) van stallen. Daarnaast hebben we gelobbyd voor minder publiek geld naar mestvergistings. In december moesten we concluderen dat het resultaat niet voldoende was waardoor we het Ontwerp Klimaatakkoord niet konden steunen. In 2019 zetten we ons in om tot een goed en eerlijk akkoord te komen.

In april publiceerden we een [rapport over de eerlijke prijs van vlees](#). Bij het produceren van vlees ontstaat schade aan het milieu, het klimaat en de biodiversiteit. Daarnaast betaalt de overheid mee aan het bestrijden van dierziektes en krijgt de sector subsidies. Als al die kosten in de verkoopprijzen zouden worden doorberekend, dan wordt varkensvlees 53% duurder, kippenvlees 26% en rundvlees gemiddeld 40%. Het rapport heeft veel media-aandacht gegenereerd en we hebben de eerlijke prijs in het politieke debat ingebracht.

Daarnaast hebben we ons in 2018 hard gemaakt voor een verschuiving in de productie en consumptie van dierlijke naar plantaardige eiwitten. Dit doen we middels het promoten van het "Menu van Morgen". Onze lijn is overgenomen in het Ontwerp Klimaatakkoord. Naast deze eiwittransitie krijgt ook kweekvlees veel aandacht als manier om mogelijk de milieuimpact van onze voeding te verminderen. Hierover hebben we tijdens een rondetafelgesprek in de Tweede Kamer de politiek geïnformeerd. Daarnaast hebben we in 2018 milieucriteria ontwikkeld voor het Beter Leven Keurmerk. Dit wordt gelanceerd in 2019.

Veel restaurants willen verduurzamen, maar weten niet goed waar te beginnen. Daarom ontwikkelde Natuur & Milieu met Greendish het project 'Restaurants van Morgen'. Hieraan doen 23 restaurants mee in vijf gemeenten van de Regio Foodvalley. De restaurants kregen dit jaar een uitgebreide nulmeting en een persoonlijk advies over verbeteringen in hun restaurant. Deze adviezen gingen onder andere over de samenstelling op het bord, de menukaart, de inzet van lokale producten of seizoenproducten en over voedselverspilling.

Onze visie

Voor een toekomstbestendig voedselsysteem zijn zowel klimaat als biodiversiteit van groot belang. We zullen anders moeten consumeren én produceren. Onze manier om dit te bereiken is een circulaire landbouw. Daarbij zijn alle kringlopen gesloten en is er een positieve verhouding tot de natuur. Om de landbouw echt circulair te maken, moet niet alleen de voedselproductie veranderen, maar ook de consumptie. Om ervoor te zorgen dat onze landbouw circulair, natuurvriendelijk en zoveel mogelijk klimaatneutraal is in 2050, is het belangrijk dat Nederland de komende jaren duidelijke doelen stelt op het gebied van landbouw en voeding.

De [Voedselvisie \(2017\)](#) van Natuur & Milieu geeft een aanzet voor de stappen die nodig zijn om de doelen te halen. We zetten de komende jaren in op een landbouw met minder dieren, waarin mest weer als verbeteraar voor de bodem wordt gebruikt. En een klimaat- en natuurvriendelijker gebruik van landbouwgrond.

Ook werken we verder met het Menu van Morgen: een duurzaam consumptiepatroon voor de toekomst, met aandacht voor:

1. Minder dierlijke en meer plantaardige eiwitten
2. De duurzame keuze bij het eten van vlees en vis
3. Meer groente en fruit
4. Minder verspilling

Project Nederland Zoemt

Wat houdt het project in?

Met het project [Nederland Zoemt](#) willen we structureel de voedselvoorziening en nestgelegenheid voor wilde bijen in Nederland verbeteren. Door de schaalvergroting in de landbouw en manier van werken in groenbeheer staat de natuur onder druk. De gevaarlijke afname van de bij laat dat zien. Het is daarom belangrijk dat veel partijen op de bres gaan voor de bij, om de wilde bij te beschermen en draagvlak te vergroten voor duurzaam groenbeheer en duurzame landbouw. We werken hierbij samen met onder andere IVN, Naturalis en LandschappenNL. Het project wordt ondersteund met een extra bijdrage van de Nationale Postcode Loterij.

Hoe verliep het project?

We hebben veel gemeenten bij-vriendelijk gemaakt. En in 2019 willen we nog veel meer gemeenten bereiken. De citizen science pilotprojecten met scholen hadden als doel wetenschappelijke data op te leveren. Dit is niet goed gelukt en Naturalis gaat kijken hoe dat in 2019 verbeterd kan worden.

Wat was het resultaat?

We hebben een aantal hele mooie resultaten bereikt:

- Zo is het vak 'bijvriendelijk beheer' voor de toekomstige hoveniers en groenwerkers in 2018 ontwikkeld. De eerste leerlingen kregen dit vak vanaf september in hun opleiding.
- Er waren eind 2018 50 bijvriendelijke gemeenten die veel voor wilde bijen doen door hun openbaar groen bijvriendelijk te beheren.
- Met de Nationale Bijentelling hebben ruim 4000 mensen ruim 45.000 bijen geteld. Hierdoor kwamen de onderzoekers meer te weten over wilde bijen in Nederland en werden er veel mensen betrokken bij dit probleem.
- We hebben met veel bedrijven publieksacties gedaan, zoals Lidl, Intratuin, Hero, Odin, Natuurwinkel/Natudis, NBV, JUB Holland en Bijenhotelkopen.
- Ruim 250 vrijwilligers hebben in 2018 meegedaan met de cursus 'Laat jouw buurt zoemen'. En ruim 130 gemeentemedewerkers hebben meegedaan aan de cursus 'Laat jouw gemeente zoemen'.
- We hebben verschillende citizen science projecten rond wilde bijen gedaan met scholen.

Project Menu van Morgen

Wat houdt het project in?

Gezond, lekker en duurzaam eten; nu en in de toekomst, dat is waar Natuur & Milieu voor staat. Wereldwijd staan we voor een grote opgave om de stijgende wereldbevolking blijvend van gezond voedsel te voorzien, en binnen de grenzen te blijven van de draagkracht van de aarde. Dat vergt van iedereen inspanningen: van boer tot burger; van consument tot producent; en ook van de overheid. In het gezonde en duurzame Menu van Morgen, eten we meer groente en fruit en minder vlees. In 2018 heeft Natuur & Milieu het Menu van Morgen ingezet bij de campagne [Grillen met Groenten](#) in samenwerking met Jumbo.

Hoe verliep het project?

Met de campagne Grillen met Groenten inspireerden we mensen tijdens de zomermaanden om vaker te kiezen voor groenten op de BBQ in plaats van vlees. Deze campagne deden we in samenwerking met Jumbo en liep zowel online als op de winkelvloer. We deelden inspirerende recepten met online influencer Francesca Kookt en deden een oproep om zelf deel te nemen aan de GroenteGrillMaster 2018 challenge.

Wat was het resultaat?

Veel mensen deelden hun favoriete grillrecept op Instagram en Facebook met de hashtag #grillenmetgroenten. Daarnaast was ook op de winkelvloer van Jumbo volop aandacht voor de campagne en verschenen diverse artikelen rond dit onderwerp in het Hallo Jumbo Magazine. We bereikten online bijna 1 miljoen mensen, naast alle bezoekers van de Jumbo vestigingen en lezers van het Hallo Jumbo magazine.

In 2019 gaan we bekijken of supermarkten al 'Menu van Morgen-proof' zijn.

3.4. GRONDSTOFFEN

Grondstoffen zijn niet oneindig beschikbaar en het winnen en afdanken van grondstoffen is milieubelastend. Daarom zette Natuur & Milieu zich in 2018 in voor een duurzaam en efficiënt gebruik van deze grondstoffen en voor de omslag naar een circulaire economie.

Om ons heen - Maatschappelijke ontwikkelingen

De explosieve groei in het gebruik van grondstoffen is een belangrijke oorzaak van vervuiling en zet de leefbaarheid van onze omgeving onder druk. Daarom streeft Natuur & Milieu naar een meer circulaire economie waarin we veel zuiniger met grondstoffen omgaan. Daarmee werken we aan een economie die minder problemen veroorzaakt en die je minder hoeft te corrigeren achteraf. Een circulaire economie is alleen concurrerender als de milieuschade beter in de kostprijs van economische activiteiten verdisconteerd zit. Daarom hebben we in 2018 aandacht besteed aan beleidsinstrumenten die daarop gericht zijn. Denk daarbij aan fiscale vergroening, maar ook aan producentenverantwoordelijkheid en verhandelbare rechten. In 2018 hebben we meegewerkt aan het vertalen van het grondstoffenakkoord (2017) in een uitvoeringsprogramma Circulaire economie.

Visie

We zullen anders met grondstoffen om moeten gaan om te voorkomen dat er steeds grotere tekorten en milieuschade ontstaan. Natuur & Milieu wil daarom de komende jaren zuiniger gebruik van grondstoffen in diverse sectoren aantrekkelijker en makkelijker maken. Wij stimuleren slim, efficiënt en langdurig gebruik van grondstoffen. Het doel is om verspilling (economisch) en vervuiling (ecologisch) te verminderen. Dit levert winst op voor het klimaat en voor de biodiversiteit. Voor het gebruik van biomassa biedt onze [nieuwe visie](#) (2018) de kaders. Hierbij hebben we niet alleen aandacht voor de duurzame productie ervan, maar ook voor de optimale toepassing in onze economie. Natuur & Milieu heeft een sterk oog voor de commerciële context waarin bedrijven zitten die de circulaire economie in praktijk moeten gaan brengen. Onze interventies zijn er dan ook altijd op gericht om de concurrentiepositie van het circulaire businessmodel te versterken ten opzichte van het lineaire.

Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie

Wat houdt het project in?

In het grondstoffenakkoord van 2017 zijn afspraken gemaakt over hoe in Nederland het gebruik van grondstoffen in 2030 gehalveerd kan worden om in 2050 volledig circulair te zijn. Bijna vijfhonderd partijen hebben samengewerkt aan vijf transitieagenda's en afgelopen jaar hebben wij samen met deze partijen en de overheid gewerkt aan de vertaling in een uitvoeringsprogramma. Met hulp van de Adessium Foundation werkte Natuur & Milieu in 2018 aan dat programma, maar ook aan specifieke projecten daarin rondom Chemische Recycling en een campagne om consumenten te verleiden meer voor gebruik dan voor bezit van spullen te kiezen.

Hoe verliep het project?

Circulaire Economie is een positieve transitieagenda die gaat over het verbeteren en verduurzamen van onze economie. Daarbij hebben wij ervoor gekozen om sterk in te zetten op maatregelen waarmee de duurzame keuze ook bedrijfseconomisch aantrekkelijker wordt. Bijvoorbeeld door milieuschade via fiscale maatregelen of producentenverantwoordelijkheid beter in de prijs van producten verdisconteerd te krijgen.

Wat was het resultaat?

Het resultaat van ons werk is dat veel van onze aandachtspunten in de uitvoeringsagenda zijn opgenomen. Daarnaast zijn er concrete acties afgesproken met het bedrijfsleven voor minder, ander en slimmer grondstofgebruik. We blijven betrokken bij de uitvoering. Een mooi voorbeeld is het Plastic Pact. Het [Plastic Pact](#), getekend in februari 2019, is de samenwerking tussen bedrijven, overheid en Natuur & Milieu gericht op het minder complex maken van plastic verpakkingen. Dat zorgt voor goedkopere en vooral kwalitatief betere recycling met een beter milieurendement. In 2018 hebben we gewerkt aan de voorbereidingen van dit Pact. Naast dit Pact blijven wij in 2019 uiteraard lobbyen voor noodzakelijke wetgeving om ook plastic soup en zwerfafval aan te pakken.

Project Biomassavisie

Wat houdt het project in?

Biomassa is een breed begrip. Hout, gras, maar ook mest en voedselresten zijn biomassa. Feitelijk vallen alle biologische materialen onder biomassa. De laatste jaren wordt er veel verwacht van biomassa als duurzaam alternatief voor fossiele energie. Je kan immers ook je huis verwarmen met een biogas in plaats van aardgas, of je kan je auto laten rijden op biodiesel in plaats van gewone diesel. Maar is dit wel ècht duurzaam? In een circulaire economie is er ook steeds meer behoefte aan biomassa als grondstof. Is er wel genoeg biomassa voor al deze toepassingen? En als er niet genoeg is, hoe moet de beschikbare biomassa dan verdeeld worden? Deze vragen en meer heeft Natuur & Milieu uitgewerkt in zijn [Biomassavisie 2018](#).

Hoe verliep het project?

Biomassa is een onderwerp dat alle thema's binnen Natuur & Milieu raakt. We krijgen hier vanuit diverse hoeken vragen over en laten op verschillende plekken onze mening horen. In 2017 bracht Natuur & Milieu ook een Biomassavisie uit. De biomassavisie 2018 bouwt voort op deze visie. Het belangrijkste verschil is dat in de biomassavisie 2018 breder is gekeken naar de toepassingen van biomassa en verder is ingezoomd op de biomassabeschikbaarheid in de komende jaren tot 2030. Daarnaast hebben we contouren geschetst voor een duurzaamheidskader voor de inzet van biomassa.

Wat was het resultaat?

De biomassavisie heeft veel aandacht gekregen van beleidsmakers. De visie toont duidelijk aan dat de inzet van biomassa voor bodemvruchtbaarheid, voedsel en voer de voorkeur heeft boven de productie van materialen, biobrandstof of elektriciteit en warmte. Dit hebben we verwerkt in specifieke beleidsadviezen. Bij de ontwikkeling van het duurzaamheidskader voor de inzet van biomassa van de overheid wordt Natuur & Milieu nadrukkelijk betrokken.

De informatie uit de biomassavisie wordt in 2019 in alle relevante (lobby)projecten gebruikt.

4. FEITEN & CIJFERS

Natuur & Milieu werkt op projectbasis - en steeds vaker structureel - samen met overheden, bedrijven en fondsen. Werkzaamheden die hard nodig, maar lastig financieerbaar zijn, worden mogelijk gemaakt door onze donateurs en de jaarlijkse bijdrage van de Nationale Postcode Loterij, waarvoor wij zeer dankbaar zijn.

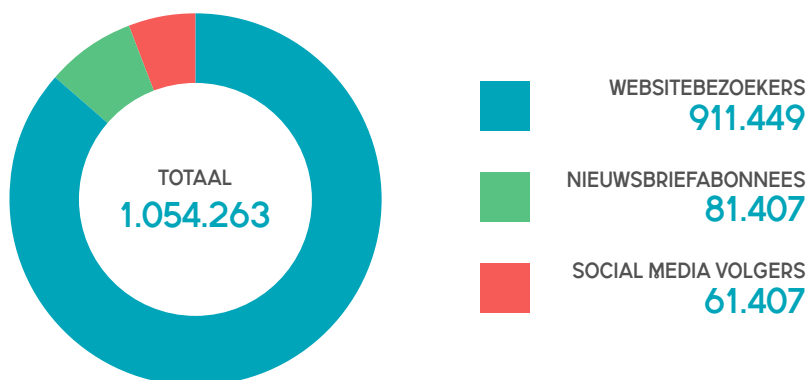
4.1. BEREIK & ACHTERBAN

Voor wie van cijfers houdt: onze donateursinkomsten en ons bereik in kaart gebracht.

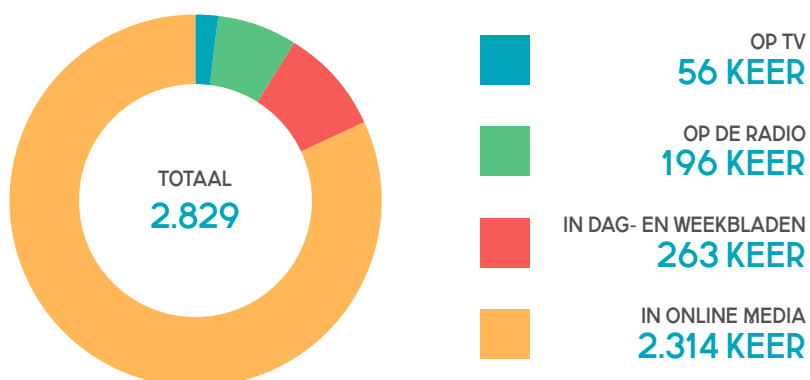
DONATEURS

ONLINE ACHTERBAN

MEDIABEREIK

4.2. SUPPORT

Natuur & Milieu heeft projectgebonden inkomsten van onder andere overheid, bedrijven en fondsen, waarvoor we soms structureel, maar meestal op projectbasis de samenwerking opzoeken. Daarnaast maken onze donateurs en de Nationale Postcode Loterij met haar jaarlijkse bijdrage het mogelijk dat wij onze onafhankelijke positie behouden en kunnen werken aan onze missie. Wij zijn bijzonder dankbaar voor deze steun.

Donateurs

Dankzij uw steun

Team Campagnes is verantwoordelijk voor alle particuliere fondsenwervende activiteiten waarmee we onze projecten mede kunnen realiseren. Deze activiteiten zijn erop gericht om mensen voor ons werk te interesseren en ze te vragen Natuur & Milieu te versterken met hun financiële en morele steun. De wervingskosten als percentage van de som van de geworven baten waren in 2018 2,2 procent. Dit is een verbetering ten opzichte van 2017, toen dit percentage 2,4 procent was.

Onze particuliere donateurs hebben ons in 2018 enorm gesteund. Dankzij die steun hebben zij een mooie bijdrage geleverd aan het mede kunnen realiseren van onze projecten. Natuur & Milieu is haar donateurs dan ook zeer dankbaar voor hun betrokkenheid, hun financiële en inhoudelijke steun voor haar activiteiten.

Natuur & Milieu

In 2018 hebben wij onze achterban met bijna 10% zien groeien: eind 2018 hadden we 8.080 donateurs. Dit zijn mensen die structureel een gift doen, of in de afgelopen twee jaar minimaal één gift hebben gedaan. Deze groei werd voornamelijk gerealiseerd door het aantrekken van nieuwe donateurs bij onze succesvolle luchtvaart campagne. We zien dat we onze campagnes goed weten te vertalen naar wat er leeft in de samenleving.

Daarnaast zijn ook de totale inkomsten aan donaties en giften gestegen met 46 %. Dankzij een mooie grote gift én extra steun van nieuwe en bestaande donateurs, hebben wij een bedrag van € 455.281, incl. de bijdrage voor Zeekracht mogen ontvangen.

Zeekracht

Met de bijdrage van 2.210 donateurs kunnen wij blijven werken aan onze gedeelde droom: bijna 8 miljoen huishoudens voorzien van duurzame energie van onze eigen Noordzee. Waarbij we in 2018 die droom hebben uitgebreid met het herstellen van de onderwaternatuur bij windmolenparken op zee. Bij elkaar mochten we een mooi bedrag van € 33.031 ontvangen.

Nalatenschappen

Het blijft altijd bijzonder als wij een nalatenschap ontvangen. Mensen die ons, na hun overlijden, steunen met een mooi bedrag voor ons werk aan een duurzame toekomst. Afgelopen jaar ontvingen wij 5 nalatenschappen met het totale bedrag van € 319.829.

Fondsenwervende activiteiten

In 2018 hadden we vier reguliere fondsenwervende momenten. Daarnaast zijn we als organisatie gegroeid door onze fondsenwerving beter te integreren in onze campagnes en goed in te spelen op actualiteit en relevantie voor de samenleving.

Communicatie met onze donateurs

Twee keer per jaar ontvangen onze donateurs de nieuwsbrief Update in de brievenbus. Hierin lezen zij wat wij ondernemen met hun giften, achtergrondartikelen over onze projecten en interviews met de mensen die bij Natuur & Milieu werken. Daarnaast zijn veel van onze donateurs geabonneerd op onze e-mailnieuwsbrief en onze sociale mediakanalen om op de hoogte te blijven van onze actuele projecten en nieuws.

Nationale Postcode Loterij

Ook in 2018 ontvingen wij weer de jaarlijkse bijdrage van € 1,8 miljoen van de Nationale Postcode Loterij om ons werk te steunen. Wij zijn de Postcode Loterij en al haar deelnemers bijzonder dankbaar voor deze bijdrage.

De Nationale Postcode Loterij levert al vele jaren een fantastische bijdrage aan het werk van veel goede doelen in Nederland. Maar liefst 50 procent van de opbrengst van de Postcode Loterij wordt verdeeld over 103 goede doelen die werkzaam zijn op het gebied van Mens en Natuur. Natuur & Milieu hoort al sinds 1996 bij de goede doelen die op een bijdrage mogen rekenen. We ontvangen per jaar € 1,8 miljoen van de Postcode Loterij: een aanzienlijke bijdrage waarvoor wij zeer dankbaar zijn. Deze financiële steun biedt vaak de mogelijkheid om een project stevig neer te zetten en maakt daarnaast juist die werkzaamheden mogelijk die hard nodig, maar lastig financieerbaar zijn.

Nederland Zoemt, het project dat we in 2017 toegekend kregen van de Nationale Postcode Loterij, heeft mooie resultaten geboekt in 2018 (zie pagina 17). Vijftig gemeenten zijn hun openbaar groen bijvriendelijker gaan beheren en we hebben een succesvolle eerste Nationale Bijentelling gehad. Ook is bijvriendelijk beheer een vast vak geworden op de MBO-groen opleiding en heeft het basis en voortgezet onderwijs aandacht besteed aan wilde bijen in de vorm van citizen science. Allemaal om het voedselaanbod en de nestgelegenheid voor wilde bijen in Nederland structureel te verbeteren.

Meer over de Postcode Loterij en haar goede doelen is te vinden op postcodeloterij.nl.

Publieksservice

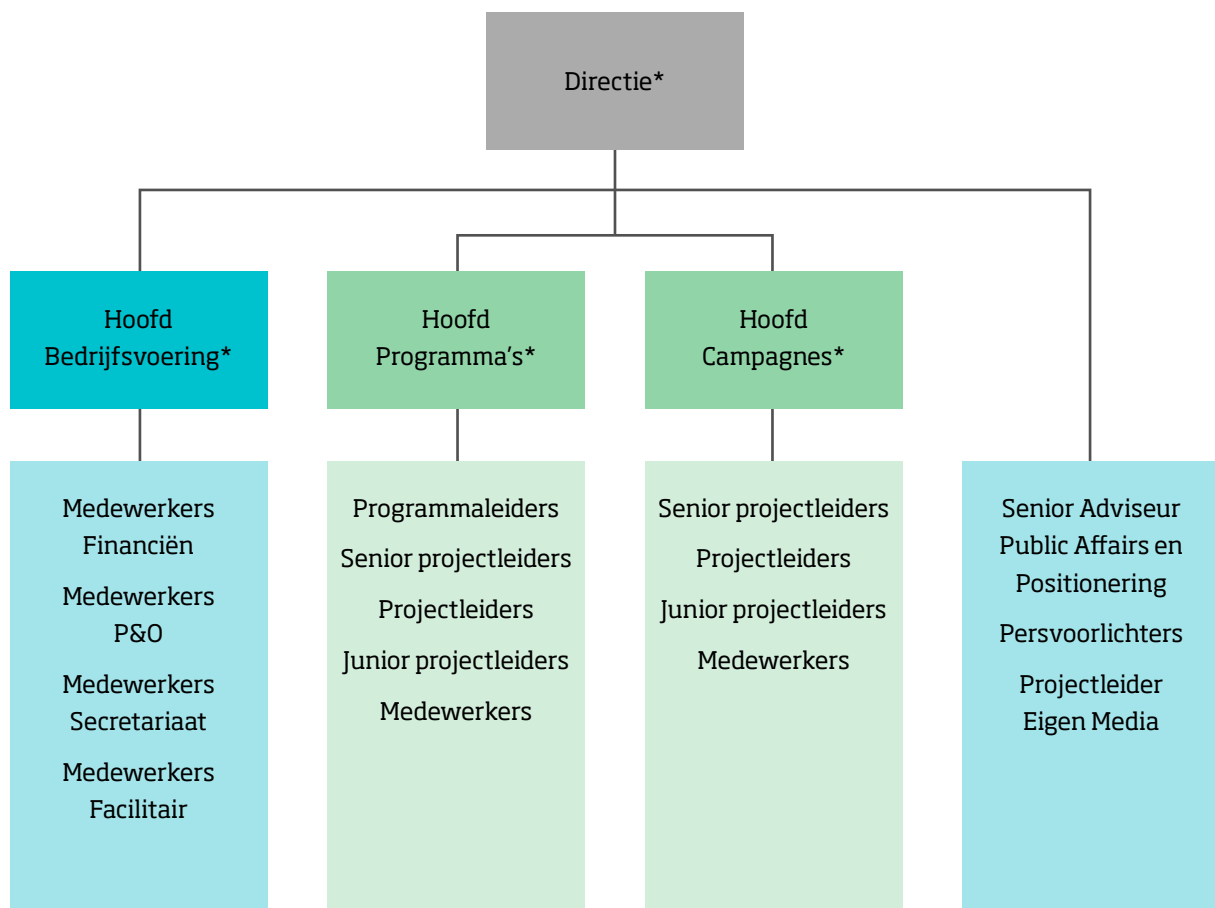
De Publieksservice van Natuur & Milieu behandelt alle vragen en informatieverzoeken die via e-mail of telefoon binnenkomen vanuit het publiek. Deze vragen hebben in de meeste gevallen betrekking op milieuvraagstukken die in de campagnes van Natuur & Milieu onder de aandacht zijn gebracht door mediaoptredens, publicaties en nieuwsbrieven, zoals de campagne 'Nieuwe Warmte' en de campagne 'Vlieg op met belastingvrij vliegen'. Daarnaast ontvangt de publieksservice ook vragen rondom onze inkoopacties.

Alle vragen werden in 2018 beantwoord door een vast team van vier betrokken vrijwilligers, onder leiding van een inhoudelijk coördinator. In 2018 zijn 1.234 publieksvragen verwerkt, een daling t.o.v. 2017 (1.381 publieksvragen). Van alle binnengekomen berichten waren er 23 kritisch over het handelen van Natuur & Milieu of een van onze partners. Hiermee is het aantal geregistreerde klachten gedaald ten opzichte van 2017 (63 kritische vragen). De belangrijkste oorzaak van de daling van het aantal klachten ligt aan een verandering binnen de Slimwoner-campagne. Vanaf 2018 kwamen de meeste vragen of klachten over deze campagne niet meer binnen bij Natuur & Milieu, maar werden deze rechtstreeks afgehandeld door de partners van deze campagne. De gemiddelde afhandeltijd was 7,4 dagen oftewel 5,4 werkdagen.

4.3. ORGANISATIE

Hier is alles te vinden over de organisatiestructuur en de medewerkers van Natuur & Milieu.

Organogram Natuur & Milieu eind 2018

* Lid van het Managementteam

Bestuur en directie

Natuur & Milieu kent één statutair directeur, Marjolein Demmers, die tevens de bestuurder van de stichting is. De taken en bevoegdheden zijn vastgelegd in de statuten en het bestuursreglement. In de uitvoering wordt de directeur ondersteund door het managementteam en de medewerkers. Het managementteam bestaat uit Mudi Allah Rakha, hoofd Bedrijfsvoering, Dorien Ackerman, hoofd Campagnes en sinds 1 december Rob van Tilburg, hoofd Programma's.

De directeur van Natuur & Milieu wordt benoemd door de Raad van Toezicht. De Raad maakt jaarlijks in het eerste kwartaal met de directeur resultaatafspraken voor het nieuwe jaar. De realisatie van de resultaatafspraken wordt door de Raad geëvalueerd en beoordeeld. De beloning van de directeur volgt de 'Regeling beloning directeuren van goededoelenorganisaties' van Goede Doelen Nederland.

In 2018 bekleedde **Marjolein Demmers** de volgende relevante nevenfuncties:

- Lid van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli)
- Lid Raad van Commissarissen van Drift, kennis en adviesbureau in transitie management van de Erasmus Universiteit
- Lid Raad van Commissarissen van Aquaminerals
- Bestuurslid SKAO
- Voorzitter College van Deskundigen Stichting MilieuKeur (SMK)
- Lid Sustainable Pension Investments Lab (SPIL)
- Lid Sustainability Board, van Oord
- Lid Strategische Adviesraad van TNO unit Strategic Analysis & Policy

Raad van Toezicht

De Raad van Toezicht van Natuur & Milieu houdt integraal toezicht op het beleid van - en de algemene gang van zaken in - de organisatie. De Raad staat de directeur, gevraagd en ongevraagd, met advies terzijde. Taken en bevoegdheden van de Raad zijn vastgelegd in de statuten en het Reglement Raad van Toezicht.

De Raad van Toezicht van Natuur & Milieu bestaat uit vijf tot negen personen, en is samengesteld aan de hand van een profielschets. Deze is gebaseerd op de aard en werkzaamheden van de organisatie en de gewenste deskundigheid, ervaring en onafhankelijkheid van de leden. De huidige leden van de Raad komen uit de sfeer van het bedrijfsleven, de financiële en advieswereld, de rijksoverheid en maatschappelijke ondernemingen en organisaties. De leden van de Raad van Toezicht ontvangen geen financiële beloning. De Raad houdt in een jaarlijkse evaluatie de uitoefening van zijn toezichthoudende rol tegen het licht en bekijkt elk jaar of haar samenstelling nog steeds adequaat is in relatie tot de ontwikkeling van de organisatie.

Samenstelling Raad van Toezicht 2018

Peter C. Molengraaf

Voorzitter, Lid remuneratiecommissie

- Benoemd tot: Juli 2022
Herbenoembaar: Ja
Hoofdfunctie: Investeerder en directie-adviseur
Nevenfuncties:
 - Voorzitter Raad van Commissarissen Greenflux
 - Lid Raad van Commissarissen Vopak Nederland

Jerphaas Donner

Lid

- Benoemd tot: December 2019
Herbenoembaar: Ja
Hoofdfunctie: Strategisch adviseur duurzaamheid, gemeente Barneveld
Nevenfuncties:
 - Bestuurslid Stichting wAarde
 - Community manager platform G1000.nu
 - Directeur van G1000.pro
 - Founder Milieukontakt Macedonia

Sjoerd van Keulen

Voorzitter auditcommissie

- Benoemd tot: November 2017*
Herbenoembaar: Nee
Hoofdfunctie: -
Nevenfuncties:
 - Adviseur Stichting PharmAcces
 - Lid Raad van Commissarissen Heijmans N.V.
 - Lid Raad van Toezicht WNF

* De termijn is door de leden van de Raad verlengd. Werving van een kandidaat is gestart na afronding van de reorganisatie in 2018 en de invulling van de vacature van voorzitter per juli 2018.

Ellen Kooij

Voorzitter remuneratiecommissie

Benoemd tot: September 2021

Herbenoembaar: Nee

Hoofdfunctie: Business developer en adviseur op het gebied van Marketing, Fondsenwerving, Branding en Innovatie voor organisaties met een sociale en/of duurzame missie of doelstelling als partner HopStep&Leap Company

Nevenfunctie: Voorzitter Raad van Toezicht '100WEEKS'

Hans van der Vlist

Lid

Benoemd tot: April 2020

Herbenoembaar: Nee

Hoofdfunctie: -

Nevenfuncties:

- Voorzitter bestuur Stichting De Schiedamse molens
- Voorzitter bestuur Nederlandse Stichting Geluidshinder
- Voorzitter Raad van Commissarissen N.V. Slibverwerking Noord-Brabant
- Voorzitter Stichting Streekeigen Producten Nederland
- Lid Raad van Toezicht Stichting Platform 31
- Lid Raad van Commissarissen Stichting Vestia Groep
- Lid bestuur Stichting Kennis en Innovatie Centrum Westelijke Veenweiden
- Lid Begeleidingscollege Planbureau voor de Leefomgeving (PBL)
- Buitengewoon raadslid Onderzoeksraad voor Veiligheid

Marieke van der Werf

Lid auditcommissie

Benoemd tot: September 2022

Herbenoembaar: Nee

Hoofdfunctie: Partner/Directeur Dröge & van Drimmelen

Nevenfuncties:

- Lid Raad van Advies NUDGE
- Lid Raad van Advies ACRRES
- Lid Raad van Advies Social Enterprises NL
- Lid Raad van Toezicht Lucia Marthas Institute for Performing Arts
- Lid Raad van Toezicht Active Peace Project
- Directeur Dr2 New Economy
- Directeur Energietransitie Groen Gas Nederland
- Voorzitter Recycling Forum Nederland

Verslag Raad van Toezicht

De Raad van Toezicht van Natuur & Milieu kwam in 2018 vijf keer plenair bijeen en hield één telefonische vergadering. De auditcommissie kwam drie keer bijeen. Ook hadden de leden van de auditcommissie een aantal keer telefonisch contact met het hoofd Bedrijfsvoering. De remuneratiecommissie sprak twee keer met de OR-leden van Natuur & Milieu. Op de agenda van de Raad stonden dit jaar o.a. de voortgang van de projecten, de acquisitieresultaten, de ontwikkeling van de financiën, integriteit en ongewenst gedrag, de opvolging van de voorzitter en voorzitter auditcommissie, het bestuursverslag en de jaarrekening 2017, de (meerjaren)begroting en het jaarplan 2019. In 2018 heeft Natuur & Milieu een nieuwe Meerjarenvisie opgesteld waarover de leden van de Raad met directeur en MT van gedachten hebben gewisseld. Ook hebben enkele medewerkers in de vergaderingen van de Raad presentaties gegeven over de thema's waaraan zij binnen Natuur & Milieu werken.

De vergaderingen van de Raad van Toezicht waarin de jaarrekening 2017 en de managementletter 2018 van de accountant op de agenda stonden, werden voorbereid door de auditcommissie. Deze besprekingen in de auditcommissie vonden plaats in aanwezigheid van de accountant van Mazars. In de managementletter van de accountant (oktober 2018) wordt opgemerkt dat Natuur & Milieu zorgvuldig en voortvarend bezig is met de speerpunten impact, samenwerking, projectmatig werken en "Great place to work".

Ik ben er trots op dat Natuur & Milieu na een roerig 2017 zowel organisatorisch als financieel weer staat als een huis. De passie en gedrevenheid van team en directie zijn een bron van inspiratie om de koers van Natuur & Milieu met volle inzet te ondersteunen. In een gepolariseerd maatschappelijk en politiek speelveld slaagt Natuur & Milieu er telkens weer in om impact te realiseren. Een groot compliment aan directie en team. Minder vlees, minder vliegen, meer openbaar vervoer, meer woningisolatie: Natuur & Milieu weet de samenleving te raken. Ik ben er trots op dat ik daaraan mee heb mogen werken.
Marieke van der Werf

Positief resultaat en organisatie op orde

Uit dit jaarverslag blijkt dat de weg omhoog in 2018 is voortgezet. Na de eerdere reorganisatie en financiële verliezen, verbeterden de financiële resultaten zodanig dat er over 2018 zelfs sprake is van een positief resultaat. Ook de interne organisatie is verder verstevigd onder leiding van directeur Marjolein Demmers. Het was een jaar van een nieuw functiehuis, professionalisering van administratieve systemen, het in gang zetten van leiderschapstrainingen voor programmaleiders en seniors om nog meer slagkracht te hebben en impact te realiseren, een nieuwe Meerjarenvisie en vele mooie projecten op de thema's van Natuur & Milieu: voedsel, energie, mobiliteit en grondstoffen.

De Raad is de directeur en het managementteam, de overige medewerkers en vrijwilligers van Natuur & Milieu zeer erkentelijk voor hun betrokken en succesvolle inzet voor de organisatie. En heeft er alle vertrouwen in dat ook in 2019 vanuit de lijn in de Meerjarenvisie gericht op meer focus én meer impact, weer mooie resultaten geboekt gaan worden.

Ook bedanken we alle partners, financiers, donateurs en volgers van Natuur & Milieu voor hun vertrouwen en steun.

Namens de Raad van Toezicht,
Utrecht, mei 2019
Peter Molengraaf

[Verantwoordingsverklaring bijlage A p. 34](#)

Personeel & Bedrijfsvoering

Personeelsbezetting

Alle aantallen en percentages die betrekking hebben op de personeelsbezetting zijn inclusief de Groene11 en exclusief stagiaires, uitzend- en oproepkrachten.

Eind 2018 had Natuur & Milieu 46 medewerkers (37,5 fte) in dienst. Gemiddeld over 2018 was dit 36,7 fte.

Totaal medewerkers

	Totaal	Fulltime	Parttime	Fte
Man	15	1	14	11,8
Vrouw	31	4	27	25,7
Totaal	46	5	41	37,5

In- en uitstroom

Er zijn in 2018 9 medewerkers in dienst getreden. Alle medewerkers die bij Natuur & Milieu in dienst treden, starten met een arbeidsovereenkomst voor bepaalde tijd.

	Totaal	Fulltime	Parttime
Man	5	0	5
Vrouw	4	0	4
Totaal	9	0	9

Wat betreft de uitstroom; 7 medewerkers verlieten de organisatie.

Flexibele schil

In voorkomende gevallen wordt gewerkt met freelancers/zzp'ers of adviesbureaus, voornamelijk voor tijdelijke (project)functies, ter vervanging en/of als specifieke kennis of competenties nodig zijn die we zelf niet in huis hebben. Ook werkten in 2018 tijdelijk een aantal oproep- en uitzendkrachten voor Natuur & Milieu. Voornamelijk voor specialistische expertise en ondersteunende werkzaamheden.

Stagiairs/afstudeerders

Natuur & Milieu biedt studenten graag de mogelijkheid om stage te lopen of een afstudeeronderzoek te doen. Stagiaires worden in de teams opgenomen en draaien zo veel mogelijk mee in het team. Op die manier kunnen ze veel leren en een nuttige bijdrage aan projecten leveren. Drie stagiaires hebben in 2018 hun stage of afstudeerproject uitgevoerd en/of afgerond.

Vrijwilligers

Natuur & Milieu is blij met de steun van een aantal vrijwilligers, die op regelmatige basis op ons kantoor werken. Deze vrijwilligers beantwoorden bijvoorbeeld publieksvragen, ondersteunen in onderzoeken en projecten of houden ons archief bij.

Ziekteverzuim

Het ziekteverzuim was gemiddeld over het hele jaar 4,9%. Het eerste deel van het jaar was er voornamelijk sprake van kortdurend verzuim en heeft de griepgolf flinke impact gehad. In het tweede deel van het jaar is er meer langdurig verzuim bij gekomen wat niet altijd werk-gerelateerd was. Het terugdringen en met name voorkomen van verzuim heeft volop aandacht. Samen met onze Arbodienstverlening worden leidinggevendenden getraind om hier zo zorgvuldig mogelijk mee om te gaan.

Competentieontwikkeling en beoordeling

De beoordelingssystematiek is aan het begin van het jaar aangepast. Het benodigde formulier om deze cyclus te kunnen faciliteren, dat aan het begin van het jaar is opgesteld, is geëvalueerd met leidinggevendenden en op basis van de praktijk iets aangescherpt. Elke medewerker heeft jaarlijks ten minste drie gesprekken over zijn/haar resultaten en competentieontwikkeling. Aan het begin van het jaar worden er per medewerker resultaatafspraken gemaakt; deze worden rond de zomer geëvalueerd. Het jaar wordt afgesloten met een beoordelingsgesprek; hierin worden de behaalde resultaten beoordeeld. Ook houdt elke medewerker minimaal eenmaal in de twee jaar een 360 feedbackronde, waarin hij/zij directe collega's vraagt feedback te geven op zijn functioneren.

De schaal waarop medewerkers worden beoordeeld is aangepast aan een driepuntschaal; een medewerker kan 'volgens verwachting', 'boven verwachting' of 'beneden verwachting' presteren. Dat wordt tijdens het beoordelingsgesprek aan het eind van het jaar besproken met medewerkers door leidinggevendenden.

Opleidingen

Voor de groei van medewerkers en daarmee ook de organisatie is het belangrijk dat er voldoende aandacht en ruimte is voor groei door middel van trainingen, opleidingen en workshops op bepaalde gebieden. Natuur & Milieu vindt het belangrijk dat medewerkers leren en groeien in hun kennis, vaardigheden (competenties) en houding. Dit gebeurt zo veel mogelijk in lijn met de strategie van de organisatie. Methoden die we daarvoor gebruikten zijn:

1. In-company training: gegeven door, waar mogelijk, collega's die een expert rol vervullen.
2. Cursus of training extern: voor de ontwikkeling van competenties en als ondersteuning van ontwikkelingsgerichte vaardigheden.
3. Coaching: persoonlijke begeleiding naar behoefte door een coach.
4. Training on the job: medewerkers worden begeleid door leidinggevendenden/mentoren bij het verwerven van praktische vaardigheden en kennis.

Leiderschapsontwikkeling

De organisatie is de afgelopen tijd veranderd, functies zijn veranderd en daarmee verandert ook de rol van de seniors. De seniors vormen samen de leidende groep van de organisatie in de matrixstructuur. Doel is om met alle seniors een breed team van 'leiders' te ontwikkelen met eigenaarschap voor de ontwikkeling en het succes van Natuur & Milieu. Er is focus gelegd op persoonlijk leiderschap en samenwerking als team. Op basis van talentenscans is er een programma ontwikkeld waarbij middels masterclasses praktijksituaties worden besproken en geoefend naast theorie die aan bod komt. Ook zijn er tussentijds intervisies en worden coaching mogelijkheden aangeboden om nog meer de diepte in te gaan met de behandelde onderwerpen.

Arbeidsvoorwaarden

Natuur & Milieu heeft een eigen arbeidsvoorwaardenregeling. De Arbeidsvoorwaardenregeling van Natuur & Milieu uit 2013 was aan herziening toe. Niet alleen omdat een aantal wettelijke regelingen veranderd is, maar ook om meer aan te sluiten bij de praktijk en wensen van dit moment. Tegelijk is ook het mobiliteitsbeleid vernieuwd. De oude regeling is herzien op punten waar relevante wettelijke bepalingen

zijn veranderd. Daarnaast is de regeling bekeken en waar nodig aangepast vanuit de uitgangspunten van een Great Place to Work; ondersteuning ervaren, een heldere structuur, oog hebben voor mensen. Ook flexibiliteit, waarbij we Het Nieuwe Werken willen laten doorklinken in de regeling, is hierbij een belangrijk uitgangspunt. We hebben zorgvuldig gekeken naar het creëren van een goed evenwicht tussen de belangen van de medewerkers en het belang van de organisatie. Begin 2019 zijn de nieuwe Arbeidsvoorwaarden definitief vastgesteld.

Functiehuis

Sinds begin 2018 is er gewerkt met een vernieuwd functiehuis. Het eerdere functiehuis met functiebeschrijvingen is gescreend en herzien, zodanig dat die aansluit bij de huidige (gewenste) situatie en bij het gewenste kwaliteitsniveau. Daarbij is ook het competentiehandboek herzien. In 2019 wordt het functiehuis geëvalueerd. Tevens is er een beloningsbenchmark met vergelijkbare functies bij andere vergelijkbare organisaties uitgevoerd en zijn er op basis daarvan enkele aanpassingen gedaan aan het salarishuis.

Projectmanagementsysteem

Aangezien Natuur & Milieu projectmatig werkt is een goede projectadministratie zeer belangrijk. Met het project Vereenvoudiging In Projectadministratie (VIP) uit 2017 hebben projectleiders meer inzicht en grip op de financiële stand van zaken van de projecten gekregen. In 2018 is VIP2 geïmplementeerd. Het inkoopfacturenproces is in 2018 gedigitaliseerd. Het proces van ontvangst van de factuur, de interne goedkeuring en de betaling worden nu digitaal verricht. Deze procesverbetering heeft geleid tot een flinke reducering van het papier gebruik, een snellere afhandeling van betalingen en tijdwinst voor de betrokken medewerkers.

Privacy en AVG

Sinds 25 mei 2018 geldt de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG). Deze verordening zorgt ervoor dat in de hele EU dezelfde privacywetgeving geldt. Een medewerker van Natuur & Milieu heeft een cursus gevolgd en een externe adviseur verleende ondersteuning bij het gereed maken van de organisatie voor de AVG-eisen.

In 2018 is de basis gelegd en zijn onder meer verwerkersovereenkomsten gesloten en op alle webpagina's de privacy statements aangepast.

ICT

In 2017 zijn we gestart met de overgang naar werken in de Cloud/Sharepoint. In 2018 is dit afgerond.

De opzet voor het digitale archief is aangepast aan de huidige manier van werken binnen Natuur & Milieu. Sharepoint is volledig ingericht en het oude archief is niet meer in gebruik.

De oude laptops waren afgeschreven en verouderd. In 2018 zijn ze vervangen waarmee ook het werken in de Cloud optimaal wordt ondersteund.

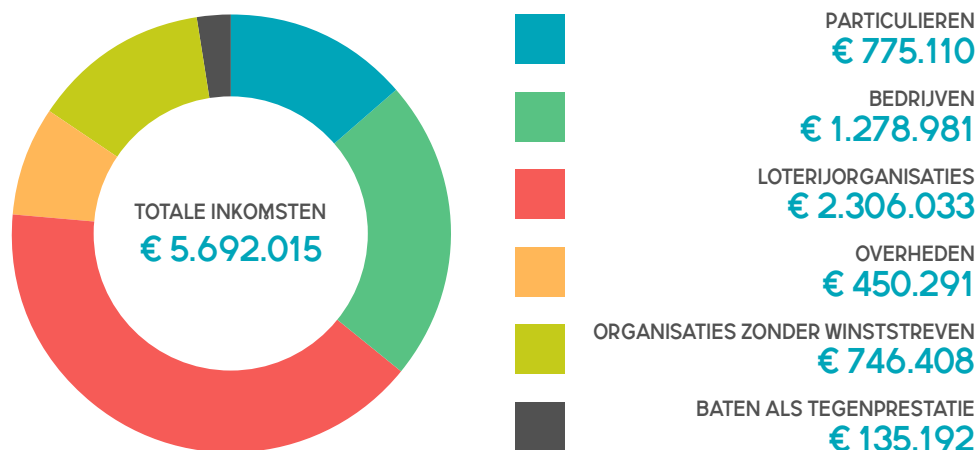
Ondernemingsraad

Naast de basistaken, zoals reageren op wijzigingen in arbeidsvoorwaarden en organisatie, waren de speerpunten van de Ondernemingsraad in 2018: de werkdruk, de financiën, nieuwe arbeidsvoorwaarden en het actualiseren van het functiehuis. In het voorjaar zwaaiden Peter de Jong, Sophia van der Ende en Kawire Gosselink af en traden drie nieuwe leden aan. De ondernemingsraad bestond eind 2018 uit: Atse van Pelt, Lenneke Bolkenbaas, Lex Dolfing en Kristel Lageweg.

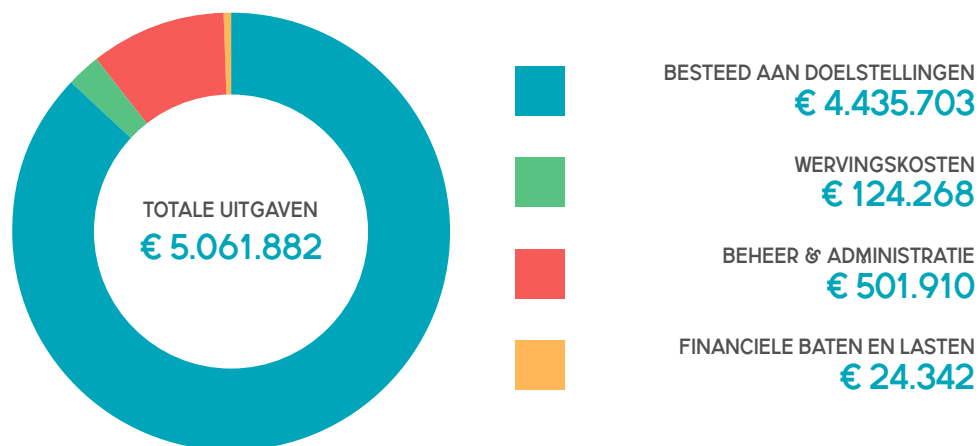
5. FINANCIËN

Hier vindt u de jaarrekening en de toelichting op onze inkomsten en uitgaven in 2018.

TOTALE INKOMSTEN

TOTALE UITGAVEN

De in de jaren 2016 en 2017 doorgevoerde vernieuwing van Natuur & Milieu (o.a. reorganisatie, directiewisseling, nieuwe huisvesting, strakkere sturing op de projectfinanciën) heeft zich niet alleen vertaald in een versterkte positie in het maatschappelijke en politieke krachtenveld, maar nadrukkelijk ook in een gezondere financiële huishouding. Dat zien we nu duidelijke terug in de cijfers, we sluiten 2018 af met een mooi positief resultaat van € 654.476 bij een som van de baten van € 5.692.015.

Deze cijfers konden we realiseren dankzij de steun van de Nationale Postcode Loterij, onze vele andere partners (zoals fondsen, bedrijven, overheden) en onze donateurs.

Het resultaat is voor een belangrijk deel te danken aan een substantiële gift en een groot bedrag uit een nalatenschap. Daarnaast zijn de personeelskosten lager dan begroot doordat er minder personeelsleden in dienst waren, de gemiddelde loonkosten lager zijn doordat hogere functies later ingevuld zijn. Ook diverse ander kostenposten vallen lager uit. De verhuizing naar het nieuwe pand, nieuw afgesloten contracten en tariefsverlagingen zijn hiervoor de verklaring.

Bovendien is Natuur & Milieu altijd voorzichtig bij het begroten van deze inkomensposten, en kan de inzet van de ontvangen middelen voor onze doelen veelal pas gerealiseerd worden in de jaren die volgen op het jaar van ontvangst. Dit heeft wel tot gevolg dat het percentage van de totaal aan de doelstellingen bestede middelen ten opzichte van de totale inkomsten van de organisatie lager is dan begroot en lager dan vorige jaren, namelijk 78 % in 2018 t.o.v. 94% in 2017. Doordat er een positief resultaat is gerealiseerd in 2018 kan er in 2019 meer besteed worden aan de doelstelling.

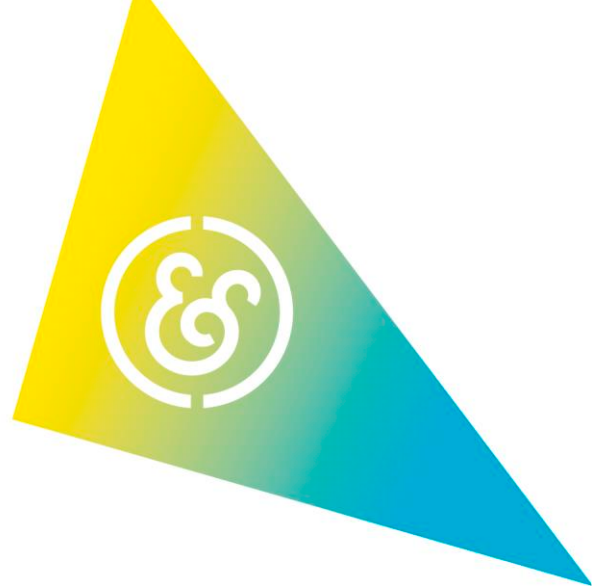
De kosten voor beheer en administratie komen, zowel absoluut gezien en als percentage, hoger uit dan begroot. Deze kosten vormen 9,9 % van de som der lasten terwijl er 8,3% begroot was. De stijging is volledig te verklaren door de kosten die samenhangen met de vaststellingsovereenkomst die is gesloten met de belastingdienst voor de omzetbelasting voor de periode 2014 t/m 2017. Zonder deze kosten bedraagt het percentage 9%. Voor het percentage van kosten Beheer en Administratie ten opzichte van de som der lasten wordt gestreefd naar een realisatie van een percentage tussen de 7% en 9%.

Vooruitblik 2019

De begroting en het jaarplan voor 2019 laten zien dat onze financiële huishouding goed op orde is. De reservepositie is verstevigd en Natuur & Milieu heeft met de meerjarenvisie en meerjarenbegroting heldere lijnen voor de toekomst uitgezet. En met het mooie positieve resultaat over 2018 kunnen we in 2019 nog meer impact realiseren door de inzet van meer middelen. De begroting 2019 ([link](#)) is in de jaarrekening opgenomen.

ACCOUNTANTSVERKLARING

De controleverklaring van de accountant is [hier](#) te lezen.

BIJLAGE A bij jaarverslag 2018

Verantwoordingsverklaring

Directie/bestuur en de Raad van Toezicht onderschrijven een verantwoordingsverklaring. Daarmee onderschrijven zij dat:

1. er een duidelijk onderscheid is tussen de functie 'toezicht houden' en de functies 'besturen' en 'uitvoeren';
2. de organisatie effectief en efficiënt werkt, opdat haar middelen optimaal worden aangewend voor het realiseren van de doelstelling;
3. de organisatie streeft naar optimale relaties met belanghebbenden.

De verklaring voldoet aan de normen van de Erkenningsregeling voor erkenning door het Centraal Bureau Fondsenwerving (CBF).

Ad 1. Natuur & Milieu heeft een bestuursstructuur waarin de directie formeel het bestuur vormt met de daarbij horende verantwoordelijkheden en bevoegdheden. Het 'toezicht houden' is neergelegd bij de Raad van Toezicht. Deze keurt de strategie, het jaarplan, de begroting, de jaarrekening en het jaarverslag goed. De Raad bewaakt daarbij de missie en de statutaire doelstellingen van de organisatie. Ook bewaakt de Raad de ontwikkeling van de financiën en de beheersprocessen. De Raad heeft uit eigen gelederen een auditcommissie ingesteld die de ontwikkeling van de financiën van de organisatie tot in detail bewaakt. De bevoegdheden van bestuur, Raad van Toezicht en auditcommissie zijn vastgelegd in de statuten van de stichting en nader uitgewerkt in de reglementen. Daarin staan ook de bepalingen om functievermengingen en onafhankelijkheidsconflicten van bestuurders en/of toezichthouders te voorkomen.

Ad 2. Natuur & Milieu werkt met een voortschrijdende meerjarenbegroting op hoofdlijnen en een meer gedetailleerde jaarbegroting. Directie/bestuur en Raad van Toezicht evalueren regelmatig de effectiviteit en efficiëntie van de werkzaamheden. Omdat Natuur & Milieu een projectenorganisatie is, worden de voortgang van de projecten, financieel en inhoudelijk, op kwartaalbasis tegen het licht gehouden. De Raad van Toezicht keurt de jaarrekening goed en voert minimaal tweemaal per jaar een gesprek met de accountant van de organisatie. Deze gesprekken vinden plaats:

- nadat de accountant de jaarrekening heeft gecontroleerd;
- na een tussentijdse controle, aan de hand van een door de accountant opgestelde interim managementletter.

De Raad van Toezicht evalueert, samen met de directeur, jaarlijks het functioneren van de accountant.

Ad 3. Natuur & Milieu heeft drie kernactiviteiten:

1. consumenten handelingsperspectief bieden op het gebied van duurzaamheid;
2. stimuleren van duurzaam, innovatief overheidsbeleid;
3. motiveren van bedrijven om groene businesscases te ontwikkelen.

Coalities bouwen, campagnes en opinievorming zijn daarbij belangrijke instrumenten. Natuur & Milieu zet deze in om milieudoelen versneld te realiseren, draagvlak en mobilisatiekracht te ontwikkelen en duurzaamheid een belangrijke beslissingsfactor te laten zijn. Steevast is communicatie een cruciaal onderdeel bij de inzet van genoemde instrumenten. Deze communicatie betreft intensief contact met veel verschillende partijen in bestuur, politiek, bedrijfsleven, wetenschap, maatschappelijke organisaties en media. Maar ook met belanghebbenden zoals financiers, donateurs en samenwerkingspartners. Hierbij zijn een aantal informatiestromen en –vormen te onderscheiden, gericht op specifieke doelgroepen:

- **financiers:** tussen- en eindverslagen van projecten en campagnes, al dan niet voorzien van een accountantsverklaring;
- **donateurs:** digitale en papieren nieuwsbrieven, de jaarbrief, het jaarverslag en de jaarrekening, voorzien van een goedkeurende accountantsverklaring;
- **samenwerkingspartners:** bijeenkomsten, overleggen, nieuwsbrieven en schriftelijke rapportages;
- **geïnteresseerden:** website, digitale nieuwsbrieven, sociale media.

Risicomanagement

In het huidige tijdsgewricht van dynamische maatschappelijke en politieke ontwikkelingen is het meer dan ooit noodzakelijk mogelijke risico's voor de continuïteit van de organisatie in kaart te brengen en deze waar mogelijk en nodig te minimaliseren. In de gemaakte analyses worden de risico's ingeschat langs drie wegen: kans, impact en prioriteit. Het oordeel op deze drie punten leidt al of niet tot een beheersmaatregel, waarbij geldt dat de eerste verantwoordelijkheid voor zo'n maatregel ligt bij degenen wier werk wordt geraakt door dat risico. Als voorbeeld: het bewaken van het imago risico bij uitingen in de pers ligt bij de persvoorlichters en de woordvoerders van de organisatie.

Het overall bewaken van de in de risicoanalyse geïdentificeerde risico's en de daarbij benoemde beheersmaatregelen is de verantwoordelijkheid van het MT van Natuur & Milieu, met als eerste aanspreekpunt het hoofd Bedrijfsvoering. In zijn reguliere rapportages aan de Raad van Toezicht neemt de directeur de ontwikkelingen ten aanzien van de risico's mee.

Mogelijke risico's

Natuur & Milieu onderscheidt drie categorieën van risico's:

- risico's ten aanzien van haar maatschappelijke en politieke positie;
- financiële risico's;
- risico's op het gebied van bedrijfsvoering.

Binnen deze drie categorieën heeft het MT de volgende belangrijkste risico's geïnventariseerd, deze beoordeeld en voorzien van een beheersmaatregel:

Categorie	Risico	Kans	Impact	Prioriteit	Beheersmaatregel
Positie	Werk en/of mensen worden door politiek /bestuurders niet erkend of niet serieus genomen. Politiek/ bestuurlijk risico door verliezen/ verslechteren van onze positie in Den Haag en/of ten opzichte van andere milieuorganisaties.	Middel	Groot	Hoog	Evaluaties, scholing, interne coördinatie door PA/EP adviseur. Met regelmaat gesprek aangaan met politiek, stakeholders. Afspraken doorontwikkelen over relatiebeheer overheid en politiek.
Positie	Imagorisico a.g.v. uitingen in de media (incl. uitingen door derden)	Klein	Middel	Normaal	Goede afspraken over woordvoering. Inhoudelijke controle. Toetsen kwaliteit van partners/bureaus en goede afspraken/contracten. Heldere vraagarticulatie naar inhoudelijke leveranciers.
Positie	Botsende belangen in de samenwerking met partners	Middel	Middel	Normaal	Kritisch kijken naar geschiktheid partners. Investeren in opbouwen goede relaties (verwachting management) o.a. door heldere afspraken in contracten.
Positie	Kwaliteit van ons werk (juiste informatie, ook in uitbesteed werk)	Middel	Groot	Middel	Kwaliteit van inhoudelijke leveranciers toetsen. Begroting en planning laat kwaliteitscontrole toe. 'Zes ogen aanpak': 1) check op inhoud/data/bronnen en 2) check op communicatie.
Financiën	Onvoldoende externe financiering door bedrijven.	Middel	Groot	Hoog	Versterken acquisitie- en onderhandelingsvaardigheden d.m.v. trainingen. Inzetten op spreiding en meerjarige financieringscontracten. Ook conjunctuur ongevoelige organisaties. Voldoende continuïteitsreserve om tegenvallers op te vangen.
Financiën	Het (gedeeltelijk) wegvallen van de jaarlijkse bijdrage van de Nationale Postcodeloterij (NPL) .	Klein	Groot	Hoog	Relatiemanagement NPL heeft prioriteit. Bij het wegvallen van (een deel van) de NPL-bijdrage moet dit door de continuïteitsreserve opgevangen kunnen worden. Dit om als goed werkgever een naar het personeel toe verantwoorde reorganisatie te kunnen uitvoeren. Tevens relaties opbouwen met andere fondsen om andere inkomstenbronnen aan te boren.

Bedrijfsvoering	Projecten en contracten	Middel	Middel	Hoog	Professioneel projectmanagement. Goede contracten opstellen, beheren en factureren. Afd. bedrijfsvoering toetst contracten.
Bedrijfsvoering	Vertrek sleutelfiguren op gebied van netwerk en/of kennis.	Middel	Groot	Hoog	Aanbieden aantrekkelijk loopbaanbeleid en mogelijkheden tot doorgroeien. Invoeren programmaleiderschap. Opvolgsscenario's uitwerken. Kennis en netwerk delen binnen elk team waardoor betere borging gegarandeerd is. Flexibele schil verder opbouwen en organiseren.
Bedrijfsvoering	Datalekken	Klein	Klein	Middel	Actueel houden AVG-beleid en toepassing

Voor een organisatie als Natuur & Milieu is de reputatie bij politiek, donateurs, bedrijven en samenwerkingspartners van essentieel belang en naleving van wet- en regelgeving staat dan ook hoog op de agenda van onze organisatie. Ook de fiscale regelgeving heeft de aandacht van het MT en de Raad van Toezicht, zodat er tijdig ingespeeld kan worden op relevante ontwikkelingen, zoals ook in de jaarrekening is aangegeven.

De medewerkers van de Groene¹¹ houden ook de voor de lidorganisaties, zoals Natuur & Milieu, relevante ontwikkelingen in wet- en regelgeving nauwlettend in de gaten zodat hier vroegtijdig op geanticipeerd kan worden.

Als het gaat om haar positie bewaakt Natuur & Milieu haar onafhankelijkheid, reputatie en geloofwaardigheid. Dat geheel geeft de organisatie namelijk de vrijheid om zich kritisch op te stellen ten opzichte van beleid en gedrag van overheden en bedrijven, ook als de onderwerpen zeer gevoelig liggen. De reputatie en geloofwaardigheid van Natuur & Milieu is gebaseerd op heldere analyses en de onderbouwde alternatieven en aangedragen oplossingen. Bovendien is Natuur & Milieu open, zorgvuldig en transparant in handelwijze en berichtgeving. De directeur is op de hoogte van alle externe uitingen van de organisatie.

Risicoanalyse projecten

Risicoanalyse maakt vast onderdeel uit van het werk van Natuur & Milieu, zeker ook omdat we graag innovatieve projecten ontwikkelen. Nieuwe projecten worden dan ook voor de start zowel inhoudelijk als financieel gecheckt op realisme, fiscaliteit, imago- en debiteurenrisico. Uiteraard nemen we maatregelen om geconstateerde mogelijke risico's af te dekken; een onderbouwde keuze voor eventuele 'risk responses'. Daarbij gaan we uit van een vooraf te bepalen 'risk appetite': welk risiconiveau is Natuur & Milieu bereid te aanvaarden voordat maatregelen noodzakelijk zijn?

Als een project loopt zijn adequate informatievoorziening en kwartaalcontroles op resultaat, tijd en geld het adagium. Daarmee kunnen we controleren of de risicoanalyse nog up to date is, of dat bijstelling nodig is omdat er een verandering is opgetreden in de vooraf verwachte ontwikkelingen (bijvoorbeeld inhoudelijk en/of financieel) van het project.

Ervaren risico's in 2018

Een drietal substantiële risico's speelden in 2018 een rol. Natuur & Milieu signaleerde niet alleen deze risico's, maar wist ze ook tot een goed einde te brengen. Kort samengevat ging het over de volgende drie risico's:

Begin 2018 had Natuur & Milieu zeven openstaande vacatures. De vraag was toen: kunnen we wel de gewenste omzet realiseren met minder medewerkers dan begroot? Gelukkig wisten we relatief snel de formatie op orde krijgen, waarbij ook een paar centrale functies (Hoofd Programma's en Senior-adviseur Positionering) werden ingevuld. Daarnaast is in 2018 verder gebouwd aan de organisatie met onder meer een nieuw functiehuis, opleidingstrajecten en aandacht voor werkdruk en werkplezier, met als doel uitval en verloop te beperken.

In 2018 bleek bij een nadere analyse dat in een contract van een groot project de mogelijkheid om het contract te beëindigen onvoldoende gewaarborgd was. In een ander groot project waar veel onzekerheden speelden met mogelijk grote financiële gevolgen kostte het veel tijd en aandacht om dit goed contractueel te borgen. Beide zaken zijn goed opgelost, maar dit was aanleiding voor Natuur & Milieu om extra aandacht aan nieuwe contracten te besteden en bestaande contracten te evalueren. Tenslotte was er een financieel risico stammende uit 2017. In dat jaar ontstond een verschil van inzicht met de Belastingdienst over de toepassing van de pro rata-regeling voor de BTW. Dit is in 2018 opgelost. Om dit risico voor de toekomst te vermijden heeft Natuur & Milieu met de Belastingdienst een overeenkomst gesloten.

Jaarrekening 2018

Natuur & Milieu
Arthur van Schendelstraat 600
3511 MJ Utrecht

Inhoudsopgave

1	Balans per 31 december 2018	3
2	Staat van baten en lasten over het boekjaar 2018	4
3	Kasstroomoverzicht	5
4	Grondslagen voor waardering en van resultaatbepaling	6
5	Toelichting op de balans per 31 december 2018	9
6	Toelichting op de staat van baten en lasten over 2018	13
7	Specificatie en verdeling kosten naar bestemming	17
8	Toelichting verdeling kosten naar bestemming	18
9	Overige gegevens	
	Vaststelling en goedkeuring	19
	Resultaatbestemming	19
	Gebeurtenissen na balansdatum	19
	Bijlage: Begroting 2019	20

1. Balans per 31 december 2018

Na verwerking resultaatbestemming

		31 december 2018	31 december 2017
ACTIVA	ref.		
Immateriële vaste activa	5.1	36.511	57.418
Materiële vaste activa	5.2	345.166	409.821
Vorderingen en overlopende activa	5.3	3.073.199	3.240.166
Effecten	5.4	154.013	166.789
Liquide middelen	5.5	3.575.602	3.113.268
		6.802.814	6.520.223
Totaal		7.184.491	6.987.462
PASSIVA			
Reserves en fondsen	5.6		
- Reserves			
. Continuïteitsreserve		4.081.243	3.463.173
. Bestemmingsreserves		421.848	372.746
		4.503.092	3.835.919
. Bestemmingsfondsen		5.389	30.862
		4.508.481	3.866.781
Kortlopende schulden	5.7	2.676.011	3.120.681
Totaal		7.184.491	6.987.462

2. Staat van baten en lasten

		Werkelijk 2018	Begroot 2018	Werkelijk 2017
Baten:				
- Baten van particulieren	6.1	775.110	300.000	362.734
- Baten van bedrijven	6.2	1.278.981	1.776.857	1.296.307
- Baten van loterijorganisaties	6.3	2.306.033	2.270.440	2.269.844
- Baten van subsidies van overheden	6.4	101.121	240.256	372.665
- Overige baten van overheden	6.5	349.170	144.143	248.297
- Baten van andere organisaties zonder winststreven	6.6	746.408	241.600	941.077
Som van de geworven baten		5.556.823	4.973.296	5.490.924
- Baten als tegenprestatie producten en/of diensten	6.7	135.192	108.468	144.204
- Overige baten	6.8	-	-	-
Som van de baten		5.692.015	5.081.764	5.635.128
Lasten:				
Besteed aan doelstellingen	7			
- Campagnes		1.656.257	1.674.407	2.078.333
- Programma's (Voedsel, Energie en Mobiliteit)		2.351.091	2.217.545	2.717.216
- Overige		428.356	632.382	523.095
		4.435.703	4.524.333	5.318.644
Wervingskosten	6.10	124.268	140.252	129.954
Beheer en administratie	6.11	501.910	422.179	495.537
Som van de lasten		5.061.882	5.086.764	5.944.135
Saldo voor financiële baten en lasten		630.134	5.000-	-309.007
- Saldo financiële baten en lasten	6.12	24.342	5.000	7.399-
Saldo van baten en lasten		654.476	-	-316.405
Resultaat bestemming				
Toevoeging/onttrekking aan:				
- Continuïteitsreserve		618.071	-	233.530-
- Bestemmingsreserves				
Dotatie Reserve Ziekteverzuim		85.000	-	-
Onttrekking Bestemmingsreserve projecten		39.122-	-	101.022-
Bestemmingsreserve Zeekracht		-	-	-
Bestemmingsreserve nog af te wikkelen nalatenschappen		16.000	-	-
- Bestemmingsfondsen				
Onttrekking Donateursbaten Zeekracht		25.473-	-	18.147

3. Kasstroomoverzicht (volgens de indirecte methode)

(De cijfers tussen haakjes verwijzen naar de toelichting)

Bedragen * € 1.000

	2018	2017
Kasstroom uit operationele activiteiten		
Bedrijfsresultaat	654	316-
Aanpassingen voor:		-
- Afschrijvingen	161	195
- Veranderingen in werkkapitaal		
- Kortlopende vorderingen (1)	167	41
- Kortlopende schulden (2)	35	109
- Nog te besteden projectgelden	480-	1.269
	278-	1.419
Kasstroom uit bedrijfsoperaties	538	1.297
Kasstroom uit operationele activiteiten	538	1.297
Kasstroom uit investeringsactiviteiten		
Investerings in materiële vaste activa	76-	448-
Kasstroom uit investeringsactiviteiten	76-	448-
Kasstroom uit financieringsactiviteiten		
Aflossing leningen o/g	-	-
Toename/Afname geldmiddelen	462	850
Liquide middelen per 1 januari	3.113	2.263
Netto toename/afname	462	850
Liquide middelen per 31 december	3.576	3.113

Toelichtingen (zie voor de cijfers de toelichting op de balans)

1. Kortlopende vorderingen	31-12	01-01
Te vorderen opbrengsten	694	524
Debiteuren	282	849
Overigen	2.097	1.867
	3.073	3.240
2. Kortlopende schulden		
Crediteuren	318	339
Belastingen en premies sv	180	184
Overige schulden	1.125	1.066
	1.624	1.588

4. Grondslagen voor waardering en van resultaatbepaling

Algemeen

Natuur & Milieu is gevestigd aan de Arthur van Schendelstraat 600, 3511 MJ te Utrecht.

De statutaire doelstelling van de stichting is:

"Het leveren van een herkenbare bijdrage aan een duurzame samenleving, nationaal en internationaal. Daarbij zet de stichting zich in voor de ecologische dimensie van duurzame ontwikkeling (een schoon milieu voor huidige en toekomstige generaties, een rijke natuur en een divers landschap) met oog voor de sociale en economische aspecten ervan en voorts al hetgeen met een en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin des woords. Het maken van winst wordt niet beoogd." De statuten van de stichting zijn voor het laatst gewijzigd op 20 november 2014.

Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is opgesteld volgens de indirecte methode. De geldmiddelen in het kasstroomoverzicht bestaan uit de liquide middelen, waarbij vreemde valuta direct zijn verantwoord tegen de koersen, waartegen zij zijn ver- of gekocht. Ontvangsten en uitgaven uit hoofde van interest of belegging zijn opgenomen onder de kasstroom uit operationele activiteiten.

Onder de investeringen in materiële vaste activa zijn alleen de investeringen opgenomen waarvoor in het lopende boekjaar geldmiddelen zijn opgeofferd.

Transacties waarbij geen in- of uitstroom van kasmiddelen plaatsvindt, waaronder waardestijging beleggingen en financiële leasing, zijn niet in het kasstroomoverzicht opgenomen.

Schattingen

Bij toepassing van de grondslagen en regels voor het opstellen van de jaarrekening vormt de directie van Natuur & Milieu zich verschillende oordelen en schattingen die essentieel kunnen zijn voor de in de jaarrekening opgenomen bedragen. Indien het voor het vereiste inzicht noodzakelijk is zijn de aard van de oordelen en schattingen inclusief de bijbehorende veronderstellingen opgenomen bij de toelichting op de desbetreffende jaarrekeningpost.

Grondslagen voor waardering activa en passiva

Algemeen

Als houder, sinds 2003, van het CBF-Keur is de jaarrekening van Natuur & Milieu ingericht conform de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving voor Fondsenwervende organisaties (Richtlijn 650).

Activa en verplichtingen worden in het algemeen gewaardeerd tegen de verkrijgings- of vervaardigingsprijs of de actuele waarde. Indien geen specifieke waarderingsgrondslag is vermeld vindt waardering plaats tegen de verkrijgingsprijs. In de balans, de staat van baten en lasten en het kasstroomoverzicht zijn referenties opgenomen. Met deze referenties wordt verwezen naar de toelichting.

Indien noodzakelijk wordt op vorderingen een voorziening in mindering gebracht voor oninbaarheid.

Materiële vaste activa

De bedrijfsmiddelen worden gewaardeerd tegen verkrijgingsprijs onder aftrek van afschrijvingen gebaseerd op de economische levensduur. Voor meubilair is de economische levensduur gesteld op 5 jaar, voor automatiseringsapparatuur en ontwikkelde software op 3 jaar, en voor interne verbouwingen op 5 jaar.

De Stichting beoordeelt op iedere balansdatum of er aanwijzingen zijn dat een vast actief aan een bijzondere waardevermindering onderhevig kan zijn. Indien dergelijke indicaties aanwezig zijn, wordt de realiseerbare waarde van het actief vastgesteld. Indien het niet mogelijk is de realiseerbare waarde voor het individuele actief te bepalen, wordt de realiseerbare waarde bepaald van de kasstroomgenererende eenheid waartoe het actief behoort.

In zoverre wordt vastgesteld dat een bedrijfsmiddel niet langer economisch rendabel is, wordt dit bedrijfsmiddel door middel van een extra afschrijving tot op nihil afgeschreven.

Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen en overlopende activa worden bij de eerste verwerking gewaardeerd tegen de reële waarde van de tegenprestatie. Handelsvorderingen worden na eerste verwerking gewaardeerd tegen de geamortiseerde kostprijs. Voorzieningen wegens oninbaarheid worden in mindering gebracht op de boekwaarde van de vordering. Vorderingen hebben een looptijd van korter dan 1 jaar, tenzij expliciet anders is vermeld in de betreffende toelichting.

Effecten

De participaties zijn gewaardeerd tegen actuele waarde per balansdatum opgegeven door de bewaarder van het participatieregister ANT Custody. Op- en afwaarderingen muteren in het eigen vermogen in de reserve waardeverschillen beleggingen.

Liquide middelen

Liquide middelen bestaan uit kas-, banktegoeden en direct opeisbare deposito's met een looptijd korter dan twaalf maanden. Rekening-courantschulden bij banken zijn opgenomen onder schulden aan kredietinstellingen onder kortlopende schulden. Liquide middelen worden gewaardeerd tegen de nominale waarde.

Reserves en fondsen

Het eigen vermogen van de Stichting wordt ingedeeld in diverse reserves. Jaarlijks wordt het resultaat door het bestuur bestemd. De stichting heeft een continuïteitsreserve gevormd voor de dekking van risico's op korte termijn en om zeker te stellen dat zij ook in de toekomst aan haar verplichtingen kan voldoen. In de bestemmingsreserve is een reserve donateursbaten opgenomen voor gelden die bestemd zijn voor projecten die over het jaar heen lopen. Als gevolg van een stelselwijziging is in 2013 een bestemmingsreserve gevormd voor de reguliere opbrengsten van de Nationale Postcode Loterij gelden in doorlopende projecten. De reserve Ziekteverzuim is gevormd voor het afdekken van financiële risico's met betrekking tot langdurig ziekteverzuim. De reserve Zeekracht en waardeverschillen beleggingen hebben beiden betrekking op de participaties meewind. Voor de baten van de donateurs Zeekracht is een bestemmingsfonds opgenomen. De reserve nog af te wikkelen nalatenschappen is gevormd voor nalatenschappen met zuiver vruchtgebruik.

Schulden en overige passiva

Schulden worden bij de eerste verwerking gewaardeerd tegen de reële waarde. Transactiekosten die direct zijn toe te rekenen aan de verwerving van de schulden worden in de waardering bij de eerste verwerking opgenomen.

Operationele leasing

Bij de Stichting kunnen er leasecontracten bestaan waarbij een groot deel van de voor- en nadelen die aan het eigendom verbonden zijn, niet bij de Stichting liggen. Deze leasecontracten worden verantwoord als operationele leasing. Verplichtingen uit hoofde van operationele leasing worden, rekening houdend met ontvangen vergoedingen van de lessor, op lineaire basis verwerkt in de winst-en-verliesrekening over de looptijd van het contract.

Grondslagen van resultaatbepaling

De baten uit eigen fondsenwerving zijn projectgerelateerde baten met een contractueel vastgelegde bestemming en op te leveren prestaties. De betreffende baten en lasten worden ten gunste van het resultaat gebracht in het jaar waarop deze betrekking hebben. Dit gebeurt conform de 'percentage of completion methode' van de tot de rapportagedatum verrichte prestaties ten behoeve van het project. De bepaling van het % gereed vindt plaats op basis van de tot de rapportagedatum gemaakte projectlasten in verhouding tot de geschatte totale projectlasten. Een positief resultaat op een project wordt pas bij realisatie genomen; een negatief resultaat op projecten wordt genomen indien voorzien.

De opbrengsten van de Nationale Postcode Loterij worden in totaliteit ten gunste van de staat van baten en lasten gebracht in het jaar waar de baten betrekking op hebben. Nalatenschappen worden verwerkt in het boekjaar waarin de omvang betrouwbaar te schatten is. De in het resultaat vrijgevallen baten worden aan de daartoe gevormde bestemmingsreserve toegevoegd.

Subsidies van overheden worden eerst gepassiveerd en komen ten gunste van het resultaat naar gelang de gesubsidieerde lasten zich voordoen.

Baten uit nalatenschappen worden verantwoord in het boekjaar waarin de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld. De kosten worden toegerekend aan de verslagperiode waarop zij betrekking hebben. Verliezen worden genomen zodra deze voorzienbaar zijn.

Lasten

De lasten worden bepaald op historische basis en toegerekend aan het verslagjaar waarop zij betrekking hebben.

Personeelsbeloningen

Lonen, salarissen en sociale lasten worden op grond van de arbeidsvoorwaarden verwerkt in de staat van baten en lasten voor zover ze verschuldigd zijn aan werknemers.

Natuur & Milieu heeft alle pensioenregelingen verwerkt volgens de verplichtingenbenadering.

De pensioenregeling is ondergebracht bij de Stichting Bedrijfspensioenfonds voor de Landbouw (BPL).

De stichting is uitsluitend verplicht tot betaling van de vastgestelde premies. De te betalen premie wordt als last in de staat van baten en lasten verantwoord. De stichting heeft geen verplichting tot het verrichten van bijstortingen in het fonds, anders dan het betalen van toekomstige hogere premies.

Afschrijvingen op materiële vaste activa

Materiële vaste activa worden vanaf het moment van ingebruikname afgeschreven over de verwachte toekomstige gebruiksduur van het actief. Indien een schattingswijziging van de toekomstige gebruiksduur plaatsvindt, dan worden de toekomstige afschrijvingen aangepast. Boekwinsten en -verliezen uit de incidentele verkoop van materiële vaste activa zijn begrepen onder de afschrijvingen.

Rentebaten en rentelasten

Rentebaten en rentelasten worden tijdsevenredig verwerkt, rekening houdend met de effectieve rentevoet van de betreffende activa en passiva. Bij de verwerking van de rentelasten wordt rekening gehouden met de verantwoorde transactiekosten op de ontvangen leningen die als onderdeel van de berekening van de effectieve rente worden meegenomen.

Toelichting op de specificatie en verdeling kosten naar bestemming (7)

De toerekeningssystematiek van de lastenverdeling is gebaseerd op daadwerkelijk gerealiseerde declarabele uren en personele omzet binnen de doelstellingen.

De lasten op de verdeelstaat worden als volgt aan de activiteiten toegerekend:

- De kosten van Publiciteit en Communicatie worden verdeeld over de doelstellingen aan de hand van het gemiddelde aantal fte's.
- De salariskosten van uitvoerende medewerkers worden toeerekend op basis van de gerealiseerde declarabele uren en het gemiddelde aantal fte's op maanbasis.
De kosten van ondersteunende medewerkers worden, voor zover er een rechtsteeks verband is, gedeeltelijk toegerekend aan de doelstellingen.
- De overige personele kosten, huisvestingskosten, bureaunkosten, organisatiekosten, algemene kosten en afschrijvingen worden verdeeld aan de hand van het gemiddeld aantal fte's per doelstelling/activiteit. Waar mogelijk worden kosten direct toegerekend.
- Materiële projectkosten zijn kosten gemaakt binnen de thema's ten bate van een specifiek project. Deze kosten zijn dan ook direct aan de doelstellingen toe te rekenen.

5. Toelichting op de balans per 31 december 2018

5.1 Immateriële vaste activa

	Software
Stand per 1 januari 2018	
Aanschafwaarde	161.789
Cum. waardeverm. en afschrijv.	104.371
Boekwaarde per 1 januari 2018	57.418
Mutaties	
Investerings	26.578
In gebruik genomen Software	-
Desinvesteringen	-
Afschrijvingen	47.485
Afschrijvingen desinvesteringen	-
Stand per 31 december 2018	
Aanschafwaarde	188.367
Cum. waardeverm. en afschrijv.	151.856
Boekwaarde per 31 december 2018	36.511
Afschrijvingspercentages	33,3%

Immateriële vaste activa betreft de softwareontwikkeling van het project- en urenregistratiesysteem.

5.2 Materiële vaste activa

	Meubilair en inrichting	Automati- sering	Verbouwingen	TOTAAL
Stand per 1 januari 2018				
Aanschafwaarde	154.329	112.656	320.538	587.523
Cum. waardeverm. en afschrijv.	38.177	102.270	37.255	177.702
Boekwaarde per 1 januari 2018	116.152	10.387	283.283	409.821
Mutaties				
Investerings	811	52.205	3.850-	49.166
Desinvesteringen	-	-	-	-
Afschrijvingen	29.019	20.951	63.851	113.821
Afschrijvingen desinvesteringen	-	-	-	-
Stand per 31 december 2018				
Aanschafwaarde	155.140	164.861	316.688	636.688
Cum. waardeverm. en afschrijv.	67.196	123.221	101.106	291.523
Boekwaarde per 31 december 2018	87.944	41.641	215.582	345.166
Afschrijvingspercentages	20,0%	33,3%	20,0%	

5.3 Vorderingen

De post kan als volgt worden toegelicht:

	2018	2017
Debiteuren	282.390	849.148
Nog te ontvangen Nationale Postcode Loterij gelden	1.800.000	1.800.000
Te ontvangen opbrengsten (1)	694.271	523.573
Te ontvangen nalatenschappen	216.000	-
Nog te ontvangen rente	1.722	5.422
Overige vorderingen (2)	78.815	62.024
	3.073.199	3.240.166

Ultimo 2018 zijn alle vorderingen op oninbaarheid beoordeeld. Er is geen voorziening getroffen.

(1) In de post te ontvangen opbrengsten zijn de opbrengsten en subsidies opgenomen die contractueel zijn toegekend en conform betaalschema nog gefactureerd mogen worden.

(2) De post overige vorderingen bestaat uit vorderingen op zusterorganisaties voor vooruitbetaalde NS abonnementen.

Het verloop van de voorziening op debiteuren kan als volgt worden weergegeven:

	2018	2017
Stand per 1 januari	19.038	10.000
Bij: toevoeging	-	19.038
Af: Afboeking t.l.v. de voorziening	19.038-	10.000-
Stand per 31 december	<u>-</u>	<u>19.038</u>

5.4 Effecten

Ultimo 2010 is besloten niet langer beleggingen aan te houden in de vorm van aandelen of obligaties.

Daarop is in 2012 een uitzondering gemaakt.

In dat jaar is in vervolg op de afspraken met het voormalig bestuur van de Coöperatie Club Zeekracht UA als invulling op de doelstelling van haar bestemmingsreserve door Natuur & Milieu een investering gedaan in participaties Meewind.

In 2015 heeft een switch plaatsgevonden in de verdeling van de participaties. De portefeuille bestaat uit 87,9582 participaties Zeewind bestaande Parken en 21,9896 participaties Zeewind Nieuwe Parken.

Waardering van deze participaties vindt plaats tegen actuele waarde.

	2018	2017
Stand per 1 januari	166.789	154.996
Aangeschaft in het boekjaar	-	-
Verkocht in het boekjaar	-	-
Waardeverandering van beleggingen	12.776-	11.793
Stand per 31 december	<u>154.013</u>	<u>166.789</u>
% van de Continuïteitsreserve	3,8%	4,8%

De effecten staan ter vrije beschikking van de Stichting.

5.5 Liquide middelen

	2018	2017
Stand per 1 januari	3.113.268	2.263.200
Mutaties boekjaar	462.334	850.068
Stand per 31 december	<u>3.575.602</u>	<u>3.113.268</u>

Hieronder zijn opgenomen de direct opeisbare gelden bij bank- en giro-instellingen.

Betalingsverkeer loopt via de rekening bij de Rabobank. Daarnaast zijn er rekeningen bij de Triodos, ABN AMRO en ASN Bank. De Rabobank heeft een garantie afgegeven ten bate van de verhuurder van de Arthur van Schendelstraat 600 groot € 61.895,93. Deze garantie heeft als onderpand een depositorekening bij de Rabobank van dezelfde omvang als de garantie. De overige liquide middelen zijn allen ter vrije beschikking van de Stichting.

5.6 Reserves en fondsen

Continuïteitsreserve	2018	2017
Stand per 1 januari	3.463.173	3.696.703
Cumulatief effect stelselwijziging		
Mutatie n.a.v. resultaatverdeling	618.071	233.530-
Stand per 31 december	<u>4.081.243</u>	<u>3.463.173</u>

Het beleid van de stichting ten aanzien van de functie en gewenste hoogte van de reserves en fondsen is in 2017 aangepast en vastgesteld. De gewenste hoogte van de continuïteitsreserve is 4,0 mln. Hiermee kan N&M een jaar lang aan de vaste verplichtingen voldoen. Daarnaast is een analyse opgesteld waarin de huidige risico's financieel in kaart zijn gebracht. Deze zijn gelijk aan de gewenste hoogte van de continuïteitsreserve. Met dit beleid blijft de organisatie ruimschoots binnen de door de GDN opgestelde richtlijn 'Reserves Goede Doelen' waarbij de aan te houden continuïteitsreserve maximaal 1,5 maal de kosten van de werkorganisatie bedraagt.

Bestemmingsreserves

<i>Doorlopende projecten:</i>	2018	2017
Stand per 1 januari	65.958	166.980
Bestemming resultaat	39.122-	101.022-
Stand per 31 december	<u>26.836</u>	<u>65.958</u>

Veel projecten lopen over het kalenderjaar heen. Financiering wordt bij het begin van een project voor de gehele looptijd begroot. Dit heeft tot gevolg dat er aan het einde van een jaar financiering (in dit geval gelden van de postcodeloterij) op lopende projecten is bestemd waarvoor nog geen kosten zijn gemaakt. Omdat deze kosten wel gemaakt zullen gaan worden voor deze projecten is hiervoor een bestemmingsreserve gevormd.

<i>Ziekteverzuim:</i>	2018	2017
Stand per 1 januari	140.000	140.000
Bestemming resultaat	85.000	-
Stand per 31 december	<u>225.000</u>	<u>140.000</u>

De reserve kan worden ingezet om de kosten van vervanging van langdurig zieken te financieren, zodat de organisatie haar ambitie kan blijven waarmaken.

De gewenste omvang van de reserve moet het mogelijk maken 3 langdurig zieken (tegen een gemiddeld salaris van € 75.000) gedurende een jaar te vervangen.

<i>Zeekracht:</i>	2018	2017
Stand per 1 januari	130.000	130.000
Bestemming resultaat	-	-
Stand per 31 december	<u>130.000</u>	<u>130.000</u>

Deze reserve is gevormd om tekorten binnen het project Zeekracht mee te dekken en om, indien de toekomstige herwaarderingsreserve niet toereikend blijkt te zijn, waardevermindering van de participaties Meewind mee op te vangen.

<i>Reserve waardeverschillen beleggingen</i>	2018	2017
Stand per 1 januari	36.788	24.996
Dotatie/Onttrekking	<u>12.776-</u>	<u>11.792</u>
Stand per 31 december	<u>24.012</u>	<u>36.788</u>

De reserve waardeverschillen beleggingen is in 2013 gevormd ter beheersing van het risico van waardeverschillen van de participaties Meewind. De herwaardering door ANT van de intrinsieke waarde van de participaties is per 31/12/2018 aan deze reserve toegevoegd.

<i>Reserve nog af te wikkelen nalatenschappen</i>	2018	2017
Stand per 1 januari	-	-
Bestemming resultaat	<u>16.000</u>	<u>-</u>
Stand per 31 december	<u>16.000</u>	<u>-</u>

De bestemmingsreserve nog af te wikkelen nalatenschappen is gevormd voor een nalatenschap met zuiver vruchtgebruik.

Totaal bestemmingsreserves:	<u>421.848</u>	<u>372.746</u>
------------------------------------	----------------	----------------

Bestemmingsfondsen

<i>Bestemmingsfonds Donaties Zeekracht</i>	2018	2017
Stand per 1 januari	30.862	12.715
Bestemming resultaat	<u>25.473-</u>	<u>18.147</u>
Stand per 31 december	<u>5.389</u>	<u>30.862</u>

Wanneer door derden aan een deel van de middelen een specifieke besteding is gegeven dient dit deel aangemerkt te worden als bestemmingsfonds.

In 2013 is een bestemmingsfonds gevormd voor donateursbaten Vrienden van Zeekracht die ingezet kan worden voor het realiseren van projecten met betrekking op wind op zee.

5.7 Schulden korter dan 1 jaar

<i>Belastingen en premies sociale verzekeringen</i>	2018	2017
Loonbelasting	97.838	70.531
BTW	82.552	113.128
Totaal belastingen en premies sociale verzekeringen	<u>180.390</u>	<u>183.659</u>
<i>Overige schulden en overlopende passiva</i>		
Crediteuren	317.653	338.949
Nog te besteden projectgelden (1)	1.052.509	1.532.373
Te betalen oude verlofrechten	92.422	108.240
Nog te betalen pensioenpremies (2)	58.626	73.804
Vooruitontvangen bedragen	191.322	0
Nog te betalen salariskosten (vakantiegeld)	87.880	104.937
Ontvangen borggelden inwonende organisaties	7.428	7.428
Overige schulden (3)	<u>687.781</u>	<u>771.291</u>
	<u>2.495.621</u>	<u>2.937.022</u>
Totaal schulden korter dan 1 jaar	<u>2.676.011</u>	<u>3.120.681</u>

(1) De hier vermelde bedragen betreffen zowel vooruitontvangen projectgelden als toezeggingen waarvan de realisatie in 2018 of later plaatsvindt. In dit saldo is € 470k aan extra gelden trekking Nationale Postcode Loterij opgenomen voor project Nederland Zoemt.

(2) De pensioenpremies betreffen de nog te betalen openstaande nota's aan het BPL.

(3) De overige schulden bestaan uit vooruitgefactureerde bedragen (o.a. huur) en nog te betalen bedragen (o.a. Investeringsbijdrage nieuwe pand, accountantskosten en eenmalige uitkeringen).

Niet in de balans opgenomen verplichtingen

<u>Huurcontracten:</u>	looptijd tot	Korter dan 1 jaar	Tussen 1-5 jaar	Langer dan 5 jaar
Plein 8D, Den Haag	30-9-2019	14.297		
Arthur van Schendelstraat 600, Utrecht	1-4-2027	<u>259.232</u>	<u>1.036.929</u>	<u>842.505</u>
		<u>273.529</u>	<u>1.036.929</u>	<u>842.505</u>

Per 1 juli 2017 is een nieuw pand aan de Arthur van Schendelstraat betrokken.

Het huurcontract is aangegaan voor een periode van 10 jaar.

Per 1 oktober 2017 is het pand aan Plein 8D te Den Haag betrokken.

De opzegtermijn van het huurcontract van Plein 8D in Den Haag bedraagt ten minste 6 maanden.

<u>Leasecontracten:</u>	looptijd tot	Huur op jaarbasis
		2018
Printers	31-12-2019	<u>30.000</u>

Het leasecontract is aangegaan voor een periode van 60 maanden en wordt op kwartaal basis betaald.

Erfenissen en legaten:

In 2017 is Natuur & Milieu in bezit gekomen van 1/9 gedeelte van een erfenis die belast is met vruchtgebruik. De waarde van het Legaat is niet bekend gemaakt.

Stichting de Noordzee

Natuur en Milieu is met Stichting de Noordzee per 1 januari 2016 een samenwerkingsverband aangegaan.

Deze overeenkomst is verlengd t/m 31 december 2020 en heeft als doel om samen te werken zodat extern meer verschil gemaakt kan worden en door samenwerking in de bedrijfsvoering en facilitaire zaken de efficiency te verhogen en de kosten te verlagen.

CO2-emissie

De totale CO2-emissie van Natuur & Milieu over 2016 bedroeg 20 ton. In juni 2017 hebben wij een nieuw duurzamer pand betreden. Aangezien Natuur & Milieu van de beheerder nog geen zicht heeft gekregen op het verbruik in 2018 is ervoor gekozen om dezelfde hoogte van CO2 uitstoot uit ons oude pand aan te houden en dit te compenseren. Natuur en Milieu probeert deze emissie te mitigeren en compenseert de emissie door de aankoop van Fairtrade Carbon Credits van FairClimateFund.

6. Toelichting op de staat van baten en lasten over 2018

BATEN

6.1 Baten van particulieren:

	werkelijk 2018	begroot 2018	werkelijk 2017
<u>Baten particulieren:</u>			
- Donaties en giften	455.281	300.000	311.079
- Nalatenschappen	319.829	-	51.655
Totaal baten particulieren	775.110	300.000	362.734

Toelichting Baten particulieren:

- <i>Donaties</i>	werkelijk 2018	begroot 2018	werkelijk 2017
Donatiebedrag N&M	422.250	265.000	277.933
Donatiebedrag Zeekracht	33.031	35.000	33.146
Totaal donatiebedrag	455.281	300.000	311.079
Aantal ontvangen donaties	18.255		16.888
Gemiddeld ontvangen bedrag	25		18

- *In Kind bijdrage projecten*

Onder "in kind" bijdragen worden niet financiële bijdragen aan projecten verstaan, bijvoorbeeld in de vorm van producten of uren die "om niet" worden verstrekt. De fysieke bijdragen zijn gewaardeerd zowel aan de batenkant als aan de lastenkant (materiële lasten). De in kind bijdragen 2018 zijn verantwoord onder desbetreffende partnerbaten.

6.2 Baten van bedrijven:

	werkelijk 2018	begroot 2018	werkelijk 2017
Het bedrag kan als volgt gespecificeerd worden:			
ASN Bank	214.752		116.908
Volksbank	181.364		116.179
Nederlandse Gasunie	119.458		29.421
Greenchoice	97.820		135.357
Jumbo Supermarkten	90.833		316.294
Stedin	72.952		53.460
Nederland Isoleert	54.100		76.989
Isolatiebedrijf Pluimers	51.995		5.000
Albert Heijn	46.610		17.702
Liander / Alliander	44.939		67.723
Tennet	37.600		68.735
Van Oord	35.575		-
Vodafone Libertel	33.916		-
Pitpoint	31.633		30.646
Overig	165.434		261.893
Totaal	1.278.981	1.776.857	1.296.307

De baten bedrijven blijven € 500k achter op de begroting. Dit wordt gecompenseerd door hogere baten van andere organisaties zonder winststreven.

6.3 Baten van Loterijorganisaties:

	werkelijk 2018	begroot 2018	werkelijk 2017
<u>Baten Nationale Postcode Loterij</u>			
Jaarlijkse bijdrage	1.800.000	1.800.000	1.800.000
Reguliere baten Nationale Postcode Loterij	1.800.000	1.800.000	1.800.000
Saldo 1 januari doorlopende projecten extra trekking	976.156	-	-
Toekenning Nederland Zoemt	-		1.446.000
Saldo 31 december doorlopende projecten extra trekking	470.123	-	976.156
Baten projectgelden extra trekkingen NPL	506.033	470.440	469.844
Totaal baten Loterijorganisaties	2.306.033	2.270.440	2.269.844

Tussen de Stichting Nationale Postcode Loterij en Natuur & Milieu is in 1996 een vijfjarige overeenkomst gesloten, waarin is bepaald dat Natuur & Milieu als beneficiënt zal delen in de opbrengst van de loterij. Deze overeenkomst is, net als in voorgaande jaren, in 2015 met vijf jaar verlengd tot 2021. De jaarlijkse bijdrage voor 2018 is vastgesteld op € 1.800.000.

Bijdrage projectgelden extra trekkingen NPL:

De projectgelden extra trekking betreft het project Nederland Zoemt. Dit is een project van LandschappenNL, Naturalis, IVN en N&M. Gezamenlijk is € 1.446.000 ontvangen van de Nationale Postcode Loterij.

6.4 Baten van subsidies van overheden:

Opbrengsten die toe te rekenen zijn aan het lopend boekjaar zijn als volgt te verdelen:

	werkelijk 2018	begroot 2018	werkelijk 2017
Ministerie van I&M	67.639		299.987
RvO (EZ)	30.726		14.774
Gemeente Utrecht	2.756		57.904
Totaal	101.121	240.256	372.665

De baten in 2018 zijn lager dan de realisatie 2017 doordat een tweetal grote projecten voor het ministerie van I&M afgerond zijn in 2017. De ontvangen subsidies zijn project gerelateerd. Er worden geen structurele subsidies ontvangen.

6.5 Overige baten van overheden:

Opbrengsten die toe te rekenen zijn aan het lopend boekjaar zijn als volgt te verdelen:

	werkelijk 2018	begroot 2018	werkelijk 2017
Ministerie van I&M	116.273		178.494
RvO (EZ)	112.903		8.409
Overige	119.993		61.394
Totaal	349.170	144.143	248.297

6.6 Baten van andere organisaties zonder winststreven:

	werkelijk 2018	begroot 2018	werkelijk 2017
<u>Baten andere organisaties zonder winststreven</u>			
European Climate Foundation (ECF)	197.633		112.513
Adessium Foundation	158.433		56.599
Stichting Oxfam Novib	65.313		66.179
LandschappenNL *	43.751		19.119
Greenpeace *	42.750		75.900
Tuinbranche Nederland	32.363		15.850
Wereld Natuur Fonds *	31.500		31.198
Natuurmonumenten *	31.500		43.198
Milieudefensie *	22.050		36.939
Nederland Schoon	17.944		280.980
Overige	103.171		202.603
Totaal	746.408	241.600	941.077
Som van de geworven baten	5.556.823	4.973.296	5.490.924

De baten zijn ruim € 500k hoger dan begroot.

* Deze organisaties dragen bij aan de Groene 11. Groene 11 is een samenwerkingsverband voor public affairs van verschillende natuur- en milieuorganisaties.

6.7 Baten als tegenprestatie voor de levering van producten en/of diensten:

De baten zijn als volgt samengesteld:

	werkelijk 2018	begroot 2018	werkelijk 2017
Verhuur pand	82.809	-	94.532
Administratieve ondersteuning andere org. zonder winststreven	37.890		15.425
Projecten met als tegenprestatie product en/of dienst	10.847		30.191
Overige	3.646	-	4.056
Totaal	135.192	108.468	144.204

Baten worden als Baten als tegenprestatie voor de levering van producten en/of diensten verantwoord en niet als geworven baten als één van onderstaande situaties van toepassing is.1) de partner heeft het exclusieve recht op het geleverde product dienst. 2) Het product/dienst betreft activiteiten ander dan geformuleerd in onze doelstelling.

6.9 Besteed aan doelstelling:

De hier verantwoorde kosten hebben allen betrekking op uitvoeringskosten van eigen activiteiten.

Natuur & Milieu verstrekt geen subsidies aan derden.

Onder de som der lasten is een bedrag aan personele kosten opgenomen, zonder opsplitsing naar doelstelling als volgt gespecificeerd:

	werkelijk 2018	begroot 2018	werkelijk 2017
Lonen en salarissen	2.120.744	2.304.955	2.319.430
Sociale lasten	365.220	394.269	343.989
Pensioenkosten	298.393	333.612	313.225
	2.784.357	3.032.836	2.976.644
Inhuur tijdelijk personeel	221.480	210.000	228.430
Overige personeelskosten	60.619	135.000	99.083
	3.066.455	3.377.836	3.304.157

Een verdere specificatie van deze kosten is te vinden in hoofdstuk 7.

Het percentage van de totaal aan de doelstellingen bestede kosten ten opzichte van de totale baten van de Stichting bedraagt voor 2018: 78% (2017: 94%) en ten opzichte van de totale lasten: 88% (2017: 89%).

Het percentage van 78% ten opzichte van de baten is lager dan de 94% over 2017 doordat er een positief resultaat gerealiseerd is in 2018. Doordat er een positief resultaat is gerealiseerd in 2018 kan er in 2019 meer besteed worden aan de doelstelling.

6.10 Wervingskosten:

De wervingskosten worden verdeeld op basis van de uren per project.

	werkelijk 2018	begroot 2018	werkelijk 2017
Wervingskosten	124.268	140.252	129.954
Som van de geworven baten	5.556.823	4.973.296	5.490.924
Kosten in % van de som van de geworven baten	2,2%	2,8%	2,4%

Het percentage kosten ten behoeve van de fondsenwerving is ten opzichte van 2017 gedaald. Ondanks dat er meer uren besteed zijn aan de werving. Dit wordt veroorzaakt doordat de totale kosten van de organisatie lager zijn dan over 2017.

6.11 Beheer en Administratie:

Deze kosten worden volgens de richtlijn RJ 650 niet toegerekend aan de doelstellingen en de post wervingskosten, maar als separate kostenpost zichtbaar gemaakt in de staat van baten en lasten.

De kosten van de organisatie worden volgens de volgende sleutel aan de kosten Beheer en Administratie toegerekend:

	Doelstelling	Wervingskosten	Beheer en Administratie
Directie	80%	3%	17%
Management ondersteuning	44%	3%	53%
Personeel en Organisatie	60%	3%	37%
Financiën (Incl. projectadministratie)	58%	3%	39%
Totaal	60%	3%	37%

De sleutel is gebaseerd op een inschatting van de uren besteding van directie, managementondersteuning (inclusief facilitaire zaken), financiën en Personeel en Organisatie.

De toedeling van de wervingskosten is gebaseerd op de verhouding van de in 2018 daadwerkelijk geschreven uren fondsenwerving ten opzichte van het totaal aantal geschreven uren voor het realiseren van de doelstellingen. Hantering van de sleutel leidt tot de volgende bedragen en percentages:

	werkelijk 2018	begroot 2018	werkelijk 2017
Kosten Beheer en Administratie	501.910	422.179	495.537
Som der lasten	5.061.882 9,9%	5.086.764 8,3%	5.944.135 8,3%

De kosten beheer en administratie komen, zowel absoluut gezien en als percentage, hoger uit dan begroot. De stijging is volledig te verklaren door de kosten die samenhangen met de vaststellingsovereenkomst die is gesloten met de belastingdienst voor de omzetbelasting voor de periode 2014 t/m 2017. Zonder deze kosten bedraagt het percentage 9%. Voor het percentage van kosten Beheer en Administratie ten opzichte van de som der lasten wordt gestreefd naar een realisatie van een percentage tussen de 7% en 9%.

6.12 Saldo voor financiële baten en lasten:

Het resultaat uit beleggingen kan als volgt worden gespecificeerd:

	werkelijk 2018	begroot 2018	werkelijk 2017
Dividend Meewind	27.707	5.000	5.278
Rente	2.574-		11.884-
Totaal	25.133	5.000	6.607-
Dividendbelasting (-/-)	792	-	792
Resultaat	24.342	5.000	7.399-

De negatieve rente wordt veroorzaakt door een rente correctie en lage rente standen.

6.13 Directie en Raad van Toezicht

Directie:

De Raad van Toezicht heeft het bezoldigingsbeleid, de hoogte van de directiebeloning en de hoogte van andere bezoldigingscomponenten vastgesteld. Periodiek wordt dit geactualiseerd, in 2017 is dat ook gebeurd. Bij deze vaststelling heeft de Raad van Toezicht de Adviesregeling Beloning Directeuren van Goededoelenorganisaties van GDN gevolgd. Daarbij worden zwaartecriteria gehanteerd, aan de hand waarvan een maximumnorm voor het jaarinkomen wordt bepaald. Bij Natuur & Milieu leidde dit tot een zogenaamde BSD-score tussen 411 en 450 punten waarbij in 2018 een maximaal jaarinkomen hoort van € 119.322,- bij een full-time dienstverband conform schaal H. De voor de toetsing relevante bedragen over 2018 zijn vermeld in de tabel hieronder.

Overzicht bezoldiging directie	2018	2017	2017	2017
Naam	M. Demmers	M. Demmers	G. van Hooijdonk	T.J.A. Wagenaar
Functie	directeur	directeur	directeur a.i.	directeur
Dienstverband				
Aard (looptijd)	onbepaald	onbepaald	onbepaald	onbepaald
Uren (per week)	40	40	36	40
Part-time %	100%	100%	90%	100%
Periode	1/1-31/12 2018	1/11-31/12 2017	1/6-31/10 2017	1/1-31/5 2017
Bezoldiging (Eur)				
Jaarinkomen				
Bruto salaris	108.874	17.631		42.772
Vakantiegeld	8.710	1.410	-	8.212
GDN loon	117.584	19.042		50.984
SV-lasten (wg deel)	11.037	1.882	1.463	4.503
Belaste vergoedingen	-	-	7.500	65.000
Pensioenlasten (wg deel)	13.885	2.256	1.282	5.547
Overige beloningen	-	-	-	-
Totaal	142.506	23.180	10.245	126.034

Belaste vergoeding 2017 G. van Hooijdonk directeur a.i. en de bijbehorende werkgeverslasten betreffen de vergoeding die uitbetaald is voor de verrichten extra directeurs taken in de periode juni t/m oktober. De vergoeding voor de werkzaamheden Hoofd Programma's en lid management team zijn niet nader gespecificeerd.

Raad van Toezicht

Sinds boekjaar 2007 is Natuur & Milieu overgegaan naar een Raad van Toezicht model, waarbij de directeur tevens bestuurder is. De leden (6) van de Raad van Toezicht van de stichting ontvangen geen bezoldiging en aan hen is in dit boekjaar geen lening, voorschot of garantie verstrekt.

7. Specificatie en verdeling kosten naar bestemming

Bestemming	Doelstelling			Wervingskosten	Beheer en administratie	Totaal 2018	Begroting 2018	Totaal 2017
	Campagnes	Programma's	Overige *					
Gemiddeld aantal medewerkers (FTE)	10,05	18,66	3,15	1,23	3,55	36,66	37,65	38,08
Publiciteit en communicatie	1.821	3.379	571	223	643	6.637	15.000	97.576
Salariskosten	763.743	1.417.739	239.491	93.507	269.878	2.784.357	3.032.835	2.976.644
Overige personele kosten	77.379	143.639	24.264	9.474	27.343	282.099	345.000	327.513
Huisvestingskosten	55.363	102.771	17.360	6.778	19.563	201.836	312.000	628.671
Bureaunkosten	18.811	34.919	5.899	2.303	6.647	68.578	93.000	88.499
Organisatiekosten	38.514	71.493	12.077	4.715	13.609	140.408	172.000	152.281
Algemene kosten	15.122	28.071	4.742	1.851	148.592	198.379	260.000	239.148
Afschrijvingen	44.245	82.133	13.874	5.417	15.635	161.305	170.000	194.998
Totaal kosten organisatie	1.014.998	1.884.144	318.278	124.268	501.910	3.843.598	4.399.835	4.705.330
Materiële projectkosten	641.259	466.947	110.078	-	-	1.218.284	686.929	1.238.805
Totaal	1.656.257	2.351.091	428.356	124.268	501.910	5.061.882	5.086.764	5.944.135
Bestedingspercentage uitgedrukt t.o.v. de som van de baten volgens Staat van baten en lasten	29,1%	41,3%	7,5%	2,2%	8,8%	88,9%	89,4%	104,4%
Lasten t.o.v. de som van de lasten volgens Staat van baten en lasten	32,7%	46,4%	8,5%	2,5%	9,9%	100,0%	100,0%	117,4%

* De activiteiten onder de doelstelling "overige" betreffen onder andere:

- Activiteiten met betrekking tot samenwerkingsverbanden met andere partijen;
- Overige strategische activiteiten.

8 Toelichting verdeling kosten naar bestemming

Algemeen

In de kosten Beheer en Administratie zijn o.a. de kosten van het personeel opgenomen dat geen directe inzet heeft op projecten van Natuur & Milieu.
Kosten van administratieve ondersteuning van de projecten zijn wel opgenomen als kosten ten laste van de doelstelling.

Op de begrotingsposten

Publiciteit en communicatie:

De gerealiseerde kosten 2018 zijn € 8k lager dan begroot.

Salariskosten:

De salariskosten zijn in 2018 € 248k lager dan begroot doordat er minder medewerkers in dienst waren. Daarnaast zijn de salariskosten lager doordat met name hogere functies later ingevuld zijn dan begroot waardoor de gemiddelde loonkosten lager zijn dan begroot.

Overige personele kosten:

De ontvangen vergoedingen voor zwangerschapsverloven zijn niet nodig geweest voor de inhuur van vervanging. Met de huidige bezetting zijn de werkzaamheden opgevangen.

Huisvestingskosten:

De huisvestingskosten waren € 110k lager dan begroot. Er zijn minder kosten gemaakt voor overige huisvestingskosten. Doordat het pand kort geleden betrokken is zijn er relatief weinig kosten gemaakt voor het pand. Ook de verzekeringen en schoonmaakkosten zijn lager uitgevallen.

Bureaunkosten:

De besparing op de bureaunkosten van € 24k is voornamelijk gerealiseerd door nieuw afgesloten contracten voor de mobiele telefonie.

Organisatiekosten:

De organisatiekosten zijn € 31k lager dan begroot doordat de reiskosten lager zijn uitgevallen vanwege een tariefsverlaging van de NS. Daarnaast is er minder gespendeerd aan Lidmaatschappen.

Algemene kosten:

De Algemene kosten vallen € 62k lager uit dan begroot ondanks de kosten voor de vaststellingsovereenkomst met de belastingdienst. De vrijval van de voorziening dubieuze debiteuren en het niet hoeven aanspreken van de begrootte onvoorziene ruimte zorgen ervoor dat de kosten uiteindelijk lager zijn begroot.

Afschrijvingen:

De afschrijvingen zijn nagenoeg gelijk aan de begroting.

Materiële projectkosten:

De materiële opbrengsten zijn gelijk aan de materiële uitgaven en sterk afhankelijk van de omvang van de gecontracteerde campagnes. Deze zijn extern gefinancierd en zijn resultaat neutraal. De inkind bijdragen over 2018 bedragen € 33k. Inkind bijdrage worden niet begroot.

9. Overige gegevens

9.1 Vaststelling en goedkeuring

Na goedkeuring door de Raad van Toezicht op 28 mei is deze jaarrekening vastgesteld door de directeur/bestuurder van de stichting.

9.2 Voorstel resultaatbestemming

De directie stelt de resultaatbestemming vast overeenkomstig de resultaatverdeling zoals opgenomen in de staat van baten en lasten.

9.3 Gebeurtenissen na balansdatum

In februari 2019 is de Droomfondsaanvraag bij de Nationale Postcode Loterij voor het project De Rijke Noordzee gehonoreerd voor totaal € 8.500.000. De baten voor de stichting zullen circa € 1.250.000 bedragen voor de totale looptijd van 5 jaar.

Bijlage: Begroting 2019

Baten:	Begroting 2019	Realisatie 2018	Begroting 2018
- Baten van particulieren	302.000 (1)	775.110	300.000
- Baten van bedrijven	1.712.121	1.278.981	1.776.857
- Baten van loterijorganisaties	1.860.000	2.306.033	2.270.440
- Baten van subsidies van overheden	96.706	101.121	240.256
- Overige baten van overheden	325.101	349.170	144.143
- Baten van andere organisaties zonder winststreven	611.026	746.408	241.600
Som van de geworven baten	4.906.954	5.556.823	4.973.296
- Baten als tegenprestatie producten en/of diensten	146.088	135.192	108.468
- Overige baten	-	-	-
Som der baten	5.053.042 (2)	5.692.015	5.081.764
Lasten:			
Besteed aan doelstellingen			
- Campagnes	1.534.295	1.656.257	1.674.407
- Programma's (Voedsel, Energie en Mobiliteit)	2.500.720	2.351.091	2.217.545
- Overige	447.023 (3)	428.356	632.382
	4.482.038	4.435.703	4.524.333
Wervingskosten	156.041	124.268	140.252
Beheer en administratie	419.963	501.910	422.179
Som der lasten	5.058.042	5.061.882	5.086.764
Saldo voor financiële baten en lasten	-5.000	630.134	-5.000
- Saldo financiële baten en lasten	5.000	24.342	5.000
Saldo van baten en lasten	0	654.476	0

Overschot/tekort is toegevoegd/onttrokken aan:

- Continuïteitsreserve	618.071
- Bestemmingsreserves	
<i>Dotatie Reserve Ziekteverzuim</i>	85.000
<i>Onttrekking Bestemmingsreserve projecten</i>	39.122-
<i>Bestemmingsreserve Zeekracht</i>	-
<i>Bestemmingsreserve nog af te wikkelen nalatenschappen</i>	16.000
- Bestemmingsfondsen	-
<i>Onttrekking Donateursbaten Zeekracht</i>	25.473-

(1) Baten uit nalatenschappen worden niet begroot. De baten van particulieren zijn door nalatenschappen hoger dan begroot.

(2) De opbrengsten zijn over 2018 uit detailniveau opgebouwd.

(3) De activiteiten onder de doelstelling "overige" betreffen onder andere:

- Activiteiten met betrekking tot samenwerkingsverbanden met andere partijen;
- Overige strategische activiteiten.

CONTROLEVERKLARING VAN DE ONAFHANKELIJKE ACCOUNTANT

Aan de raad van toezicht en het bestuur van Stichting Natuur & Milieu

VERKLARING OVER DE IN HET JAARVERSLAG OPGENOMEN JAARREKENING 2018

ONS OORDEEL

Wij hebben de jaarrekening van Stichting Natuur & Milieu te Utrecht gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Natuur & Milieu per 31 december 2018 en van het resultaat over 2018 in overeenstemming met de in Nederland geldende RJ-Richtlijn 650 Fondsenwervende organisaties.

De jaarrekening bestaat uit:

1. de balans per 31 december 2018;
2. de staat van baten en lasten over 2018; en
3. de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

DE BASIS VOOR ONS OORDEEL

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Natuur & Milieu zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

VERKLARING OVER DE IN HET JAARVERSLAG OPGENOMEN ANDERE INFORMATIE

Naast de jaarrekeningen onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- het bestuursverslag;
- de overige gegevens;
- de bijlage begroting 2019.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat; en
- alle informatie bevat die op grond van RJ-Richtlijn 650 Fondsenwervende organisaties vereist is.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de controle of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag in overeenstemming met RJ-Richtlijn 650 Fondsenwervende organisaties.

BESCHRIJVING VAN VERANTWOORDELIJKHEDEN MET BETREKKING TOT DE JAARREKENING

VERANTWOORDELIJKHEDEN VAN HET BESTUUR EN DE RAAD VAN TOEZICHT VOOR DE JAARREKENING

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met de in Nederland geldende RJ-Richtlijn 650 Fondsenwervende organisaties. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is.

Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De raad van toezicht is verantwoordelijk voor het uitoefenen van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van de stichting.

ONZE VERANTWOORDELIJKHEDEN VOOR DE CONTROLE VAN DE JAARREKENING

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de entiteit;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de entiteit haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een entiteit haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen; en

- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met de raad van toezicht onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bevestigen aan de raad van toezicht dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met de raad over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

Utrecht, 29 mei 2019

MAZARS N.V.

Was getekend

drs. J.G. Rauw RA